

Bradford
102

102
802

A MUNKA TÖRTÉNETÉNEK
RÖVID VÁZLATA.

Le vrai non de l'homme moderne
est celui de: travailleur.
Michelet.

IBTA

✓ DE GERANDO ANTONINA.

10.

BUDAPEST,
LÉGRÁDY TESTVÉREK.
1880.

MEMBER OF THE NATIONAL

LIBRARY OF CONGRESS

DE BALLAGI GÉZ

Gróf Wass Ottiliának

ajánlva.

Engedd hogy neked ajánlhassam e kis munkát, mint a legtágasabb látkörű eszek egyikének, ki hazánk számos előítéleteitől megszabadulva, az európai haladási eszmék színvonalát elérte. Ez a költők kiváltsága! Fogadd kérlek szívesen, őszinte barátságom jeléül.

de Gerando Antonina.

Brook Farm

1840

Brook Farm was established in 1840 by a group of reformers who sought to create a community based on the principles of mutualism and self-reliance. The farm was located in Westchester County, New York, and was one of the most successful of the utopian communities of the 19th century. It was founded by Robert Owen, a Welsh socialist, and was run by a group of reformers including William Lloyd Garrison, Henry David Thoreau, and others. The farm was based on the principles of mutualism, which is a form of socialism that emphasizes the importance of cooperation and mutual aid between individuals and communities. The farm was a success in many ways, and it provided a model for other utopian communities of the time.

In 1848, the farm was abandoned.

ELŐSZÓ.

E kis vázlat eleintén nagyobb munkának volt tervezve. Azonban meggyőződven arról, hogy annak megírásához sokkal kimerítőbb történeti kútforrások szükségesek, mint a mennyivel rendelkezhattünk, továbbá alaposabb képzettség és több tehetség is igényeltetik, csakis az eszmét kívántuk megadni, remélve hogy avatottabb toll fogja majd azt létrehozni. Mert tudtunkkal még nem létezik tüzetesebb tanulmány a *munka* fejlődéséről. A művelődés története csak az okozatot észleli, de nem tárgyalja magát az okot. Már pedig ha van kérdés, mely az emberiséget közelebről érdeкли, az mindenesetre a munka lassankénti felszabadulása. A szabad

munka és a világosság szétterjedése a két tényező, mely leghathatósabban mozditja elő a polgárisodást. Ideje, hogy az öntudatra ébredt nemzetek alapul véve az összes emberi ismeretek egyetemes kivonatát, az erkölcsi és társadalmi tudományokat megalapítsák, s az ösztönből kiinduló haladás és polgárisodás helyébe az értelem, józan ész és felvilágosodottság által kijelölt öntudatos haladást helyezték.

A tudományok synthesisén keresztül tanulmányozva a végcélokat, úgy a társadalmak, mint az egyes emberekre nézve, meg lehetünk győződve, bármily tudatlanok legyünk is még e kérdésekben, hogy a valódi üdvösség a *munkában* rejlik. Ez azon ellenállhatatlan emelcső, mely a nemzeteket előbbre viszi. Ez a valódi boldogság

hiv őrzője, a tiszta erkölcsök védője, mert hisz a romlottságot leginkább a tétlenség és unalom, az üres élet hozza elő. Végre ez adja meg a lelki derültséget, a kötelesség teljesítéséből származó önelégedést, az *egyetlen boldogságot*, mely nem ábránd a földön. A munka azon jó szellem, a perzsák Ormozd-ja, melynek egykor még Ahrimant is le kell győznie s magával ragadnia. Hogy ne érdekelne tehát bennünket annak története?

Végül megjegyezzük, hogy az adatok legnagyobb részét történeti kútforrásokból és Levasseur, a jeles francia tanár és akadémiai tag érdekes és tudós munkájából: (*Histoire des classes ouvrières*) meritettük.

Pest február 1-jén 1880.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Mit neveziünk munkának?

Erőnk és tehetségeink felhasználását, ok-szerű alkalmazását, oly eredmény létrehozá-sára, mely embertársaink és saját magunk ja-vára válik.

A mi jót éldelhet az ember e földön, azt mind a munka szerzi meg neki.

A munka az emberi lény örök törvénye, a míg a világ világ lesz és az ember ember, a munka legszentebb kötelessége. Minden tár-sadalmi élet a munkán alapszik. A munka által hódítjuk meg a nyers anyagot, mely mindenünnen körülvesz, s alakítjuk át külön-féle szükségeink kielégítésére. A munka visz

előbbre a szellemi fejlődés, a haladás útján. A munka az általános, közös adó, melylyel mindnyájan: gazdagok, szegények, műveltek, műveletlenek, tudósok, tudatlanok, eszesek és gyámoltalanok, egyaránt tartozunk, még pedig tehetségeinkhez képest, azon társadalomnak, melynek mindent köszönhetünk.

Talán nincs is a haladásnak és művelődésnek hathatósabb, fontosabb tényezője a munkánál, és bizonyára nincs, melyet az emberiség annyira és oly soká félreismert volna.

„A legelső ember, kiálta fel Rousseau, *Contrat social* nevű munkájában, ki egy darab földet körülkerítvén, kijelentette, hogy az az ő tulajdona, volt az oka annak a kimondhatatlan sok bűnnek, vérnek, szenvedésnek, mely az emberiség történetét annyira elhomályosította.“

A tudomány szempontjából sokkal jobban mondhatta volna: a legelső ember, ki egy más embert legyőzvé, rabszolgájává tette s arra kényszerítette, hogy *helyette dolgozzék*, tette az emberiségnek a legrosszabb szolgálatot.

A rabszolgaság rendszerében ugyanis nem az volt a legborzasztóbb, hogy szabad emberi lényeket közönséges áruczikké, valóságos barmokká alacsonyítottak le, de az, hogy *a munkát magát az által meggyalázták.*

Mihelyt a munka a legyőzött rabszolgák kötelessége lett, a szabad ember azt megvetette és így félreismerte az emberiség legmagasztosabb, legszentebb törvényét, az egyének és nemzetek szellemi haladásának egyedüli tényezőjét.

Rendkívül érdekes volna behatóan tanulmányozni az összes ismert nemzetek életén át, a munka történetét, annak fokozatos felszabadulását — mi magával hozta a haladást és műveltséget, vagy újbóli megszorítását — mi talán még a népek halálát is okozta.

De ha csak futó pillantást vetünk is az általános történelem néhány lapjaira, meg kell hogy győződjünk arról, miszerint minél korlátlanabb, minél szabadabb volt a munka valamely nemzetnél, minél inkább szerették és tisztelték azt fiai, annál műveltebb volt ezen

nemzet, annál magasabb polczon állott. De mennyi habozás, mennyi tévedés! mig végre reá jött az emberiség ezen örök törvényére, mig végre megértette, hogy a munka nemcsak kötelessége, de boldogságának egyedüli kutforrása, haladásának, fejlődésének előmozdítója, minden szép, nagy és nemesnek eszköze.

Kezdjük rövid áttekintésünket az ó-kor történetével.

EL S Ő R É S Z.

Ó-KOR.

ELSŐ FEJEZET.

A munkásság az egyiptombelieknél.

Azon nemzetek közt, melyek az egész emberiség előhaladására befolyást gyakoroltak, melyek az ismeretek, az igazságok összegét nagyították e világon, talán legrégebb az egyiptomi nemzet. Legrégibb ugyanis azok közül, melyekről biztos adataink maradtak fenn, mert világos, hogy a történeti kort megelőző s számos évezredek át élő nemzetek mind haladtak és fejlődtek, többé-kevésbé, s egyik a másiktól nyerte szellemi örökségét.

A chinaiakról nem szólunk, áthatlan fal választotta őket el az emberiségtől, s önma-

goknak élve, a többi nemzetekre semmi befolyást nem gyakoroltak, s viszont ők is majdnem helyt maradtak.

Az indusok rendkívül gazdag irodalom birtokában vannak ugyan, melyet a jelenkori tudomány lassan-lassan fedez fel, de történetüket nem irták meg, s így politikai eseményeikről, tudományos és anyagi munkásságukról igen keveset tudunk, jóllehet egész Ázsia vallására, világnézetére és erkölcsi irányára döntő befolyással voltak.

Az egyiptombeliekről ellenben irtak a görögök, kik első időkben ezen országba utaztak, midőn ismereteiket bővíteni akarták. Lásuk tehát, minő volt a társadalmi élet, s kiváltképen a munka felosztása Egyiptom legvirágzóbb korában.

Már kormányformája maga, a theocratia, mely egyike a legprimitivebbeknek, akadályoztatta ezen népnél a szabadság s illetőleg a szabad munka fejlődését, mivel egyenesen az istenek nevében zsarolták a népet s teljhatalmat gyakoroltak rajta.

Továbbá a kasztrendszer is nagy hátrányára volt az országnak, mert míg a papok és harcosok, kik a királyal együtt az összes földeket birták, a hatalom felett versenyeztek, a földmivelők, kik majdnem rabszolgákként dolgoztak, s az iparosok és pásztrok a legnagyobb szegénységben és nyomorban éltek, a dologtalanul éldelő osztályokkal szemben. Reményük nem volt, hogy jobb helyzetet vívhassanak ki magoknak, s ez elnyomott minden magasra törekvést, minden felhaladást, minden haladást.

És mégis, daczára e sok hátrányos körülményeknek, Egyiptom sokban mozdította elő az általános műveltséget. Előmozdította földje rendkívüli termékenységénél fogva, a faj haladási képessége folytán, és mindenek felett az emberiség örök törvénye következtében, mely a népeket folytonosan előbbre viszi, vagy életöktől fosztja meg.

A mértanban, különösen a föld mérésénél, csillagászatban, gyógyászatban sok felfedezést tettek, noha a történetirók talán tulbecsülték

ez utóbbi tudományra nézve az egyiptombeliek ismereteit.

Továbbá szövet-, üveg- és bőrkészítésök meg ércmunkáik hajdan híresek voltak, ha azon festményekről ítélünk, melyek a catacombák falain találtattak, és hol az egyiptombeliek egész élete, a legkisebb részletekig le van ábrázolva; aranyműveseik is igen sikerült aranygyűrűket készítettek, melyek pénz gyanánt használtattak; továbbá említést érdemelnek arany edényeik. Az üveget élénk színekkel tudták már festeni; pamut- és szőrszöveteik rendkívül finomak voltak. De a készítmódokat többnyire titokban tartották és így magokat minden további haladástól megfosztották.

Egyiptom kereskedése is említést érdemel, jóllehet az idegenek iránti előítéletek e részben is nagy akadályt gördítettek. Így a legrégebb időktől fogva látjuk már a hosszú karavánokat, melyek Egyiptom felé vándorolnak, iparcikkeik megszerzése végett, míg a

Veres Tenger kereskedelmét a többi népeknek engedik át.

A XIX-dik uralkodóházhoz tartozó Sétí pharao alatt, Egyiptom legvirágzóbb; a nemzet mintegy teljes erejében volt, és ha ezen ritka perczet fel tudták volna használni a haladás és az egész társadalom emelése érdekében, ki tudja, mily szerepe lett volna e népnek a világtörténelemben? A helyett azonban Sesostris, a következő uralkodó, hódításokra vesztegette nemzeterejét, és mint minden hódító, ezzel hazájának előbb-utóbb bekövetkezendő süllyedését hozta elő. Az egyiptombelieknek ezután nemcsak hogy a leigázott népek fékentartására kellett fordítaniok azon igyekezetet és erőt, mit saját művelődésükre használhattak volna fel, de azon kívül el lettek árasztva azon számtalan, egészen barbar, rabszolga csoportok által, melyek az ország összhangbani fejlődését örökre lehetetlenné tették, és így hanyatlását végzetszerűen előhozták. S csakugyan Egyiptom fénykora ekkor véget is ért. A rabszolgák kényszerített munkássága,

nem igazi munka, soha sem vihet előbbre egy országot sem. Az emlékek is, mit e nép hátrahagyott, meg vannak ez által bélyegezve. Csak óriásságuk által lepnek meg, valódi művészi becsök alig van. Ezer meg ezer nemzedékek kényszerített, gépszerű szorgalmáról tanuskodnak, de egy lángeszű művész sem hagyta rajtok szabad szelleme kinyomatát. Igaz rabok munkája.

Micsoda lelkesedést idézhetnek bennünk azok a 17—19 méter magas, minden élet és kifejezés nélküli óriási szobrok és sphinxek? Vagy pedig a pyramisok? e cél- és haszon nélküli kőhalmazok, melyek néha 142 méter magasak s 233 méter szélesek voltak. (Legnagyobb emlékek, miket e földön emeltek.) Csak azt bizonyítják, hogy akkor az emberi életet semmibe sem vették, s százezreket is a legnagyobb könnyűséggel voltak képesek feláldozni. Plinius megemlíti, hogy egyik obelisk talpra állítása 120,000 ember életébe került!

A hol a munkást oly kevésre becsülik, ott fejlődésről, haladásról nem lehet többé szó, s így lassan-lassan bekövetkezett Egyiptomra nézve a hanyatlás és romlás korszaka. Bekövetkezett végzetszerűen az emberek és nemzetek kérlelhetlen örök törvényénél fogva, melyek (noha azokat tökéletesen még nem ismerjük), ép oly változhatlanok az erkölcsi, mint az anyagi világra nézve.

MÁSODIK FEJEZET.

A munkásság a görögöknél.

„Csupán a *munka* által nyerünk meg mindent az istenektől.“ Mondta 24 századdal ezelőtt Epicharmes, a görög költő és első vigjátékiró. S ez lett némikép a görög nemzet jelszava.

Soha eddig egy nép se fejtett volt ki annyi tevékenységet. Azért tört oly magasra!

A nemzetek azelőtt valóságos nyájak voltak, vak eszközök, egy-egy zsarnok kezében. Görögországban ébredt az emberiség legelőbb öntudatra, ez halhatatlan dicsősége!

Az egész világtörténelemben talán egy faj se vitte annyira előre a közművelődést, és oly óriás léptekkel, mint ezen tehetség-gazdag, fogékony, haladás-képes faj, mely geographiai előnyeinél fogva is, mintegy a természet által

volt már arra utalva, hogy első helyet foglaljon el a művelődés történetében.

Görögország aránylag kicsiny, és mégis éghajlata rendkívül változatos. A hegyek és völgyek, erdők és kopár részek, éjszak vagy dél felé fordított pontok igen nagy ellentétet képeznek egymással, hőmérséklet és termékek tekintetében.

Tagadhatlan, hogy ezen változatosság még inkább felébresztette a már ugyis fogékony nemzet tehetségeit, nevelte tudnivágyát, az ipar és kereskedés iránti előszeretetét.

Azután az oly szeszélyesen kivágott re-mek tengerpart, mely a sok kanyarodás folytán nemcsak töménytelen öblöt és kikötőt nyújt, de még igen hosszúra is kiterjed, e népből okvetlenül tengerészeket kellett hogy alkosson. Minden korban meg is volt benne az utazások iránti szenvedély, mi az egyéni kezdeményezés, a tevékenység egyik hatalmas rugója.

E hajlammal fogva sajátította el a görög nemzet azon kornak összes műveltségét, min-

den néptől átvevén azt, mi leginkább előbbre vihette. Keletről, Kis-Ázsia partjairól kapta a legelső világító kis sugárt, de mily hatványra tudta emelni és hányszorosítva küldte azt később szét, a többi nemzeteknek!

E munkásság, az ember valódi hivatásának és törvényének megfelelő életmód, legelső áldásteljes eredménye lön, a nő felszabadulása. A házasság nem volt többé vásár, mint Ázsiában. A nő már nem rabszolga, de erkölcsi lény, mi a művelődés legesalhatatlanabb előjele. A dolgos, törvényét követő szabad ember, az asszonyban hű társat, barátot keres, nem pedig mulattató bábót és alsóbb rendű gyönyöreinek vak, öntudatlan eszközét. Penelope Ulyssesnek már valódi élettársa.

A munkaszeretetnek talán még fontosabb következése volt a polgári erények felébredése, melyek a görögök előtt még épen nem léteztek és Görögországban hirtelen a legmagasabb polczra jutottak, melyeket az emberiiség valaha elért.

És ez nem lehetett máskép. Csak szabad

embernek van hazája, a rabnak hogyan volna? A görögök előtt, azon nagy ázsiai birodalmak olyanok voltak, mint a sivatagoknak szél által kergetett futó homokja, melyet hol ide, hol oda seper a fergeteg. Mikor a hatalom egy-egy erélyes hódító kezébe került, elárasztotta népével a körüllevő tartományokat, de ezek aztán halálával többnyire ismét elszakadtak. Így keletkeztek és dőltek össze azon nagy birodalmak, a nélkül, hogy a mindenütt egyaránt rab lakosok valahol hazát lettek volna képesek alkotni.

És mit látunk Görögországban? Nehány ezer ember egy millió barbar berontásának ellenáll s szabadság- és honszeretetével csodát visz véghez. De ily csodát, ily hőöket nem is teremthet egyéb, mint a szabadság és hazaszeretet, mi egymástól elválaszthatlan. Szabaddá és felvilágosodottá pedig a munka tesz.

Ez mind a görög földön született, s ott is érte el virágzásának legfényesebb korszakát. Az ország nagysága a munkaszeretet és tevékenység áldásteljes következése volt. Egy

ország egy században se multa felül erre nézve a görögöket, ezért lettek rövid időn a világ urai, nem a fegyver, de a szellem, a művelődés hatalmánál fogva; ezért lettek még nekünk is mestereink az irodalom és művészetben.

A tudományokat is a görögök alkották meg. Ők csoportosították össze az addigi feltevéseket, rendszeres osztályozást és tanításmódokat hozva be. Óriási haladásokat tettek azonkívül a mennyiségtanban, mértanban, erőtanban és csillagászatban. Ők kezdték meg a fűvésztant és orvosi tudományokat. Hippocrates, Archimedes, Aristoteles, Hipparchos, Ptolomeos megannyi halhatatlan nevek.

A hőskölteményekre nézve Homert nemcsak hogy felül nem multa egy nemzetbeli költő se, de meg sem közelítette. Eschylos, Sophocles, Euripides szomorú-játékai utánzóhatlanok, s nemzedékről nemzedékre könyvet csálnak az olvasó szeméből, és a legnemesebb, a legmagasztosabb érzéseket költik fel szívében.

Volt-e a görögök óta még egy szabad ország, hol egy második Aristophanes írhatta volna halhatatlan műveit? A történetben Thucydides, az ékesenszóllásban Demosthenes a legnagyobbak a sok kitünők közt!

Hát bölcsészeik mennyire mentek a világo sság ez országában! Hogy túlszárnyalták az ó-kor egyes elszigetelt nagy embereit! Mivel a görögöknek nem voltak sem szent könyveik, sem előre meghatározott elveik, mivel nem létezett nálok a hatalmas papi osztály, mely a tudomány monopoliumát magának mindig kierőszakolta, s nem létezett a társadalmi osztályozás, az aristocratia, mely a szellem és gondolat határát kiszabta, mindenki a legnagyobb szabadsággal kereshette az igazságot, s az igazságot csakis az igazságért keresték. Ezért nyílt meg egyszerre oly tágasra az eszmék láthatára. Husz század mult el azóta, és valljon sokkal többre vittük-e az erkölcsi tudományokat?

A mi pedig a művészetet illeti, erre nézve meg se közelítettük a görögöket. Megrongált

szobraik muzeumaink utánoszatlan s legbecesebb díszét képezik. Az építészetben most kezd csak sejtelmünk lenni azon arányok vagy távlat törvényeinek alkalmazásáról, mely kezök alatt oly gyönyörű összhangot hozott elő és egy Parthenont például a világ remekművévé tett. A görögök az anyagot eszmévé tudták változtatni. Minden legkisebb, még a láthatatlan részleteket is a legnagyobb pontossággal, lelkesedés és szeretettel dolgoztak ki, s a *szép* eszmeképét mindenben elérték.

A görög nép tehát fényes vezéri szerepet vitt az emberiség művelődés-történelmében, a munka felszabadításában ép oly szerepet, minőt erre nézve a jelen korban a francia nemzet. Az tagadhatlan és mégis vannak irók, kik a görög cultura e gyönyörű kifakadását ha nem is tagadják, de legalább annak bécsét kisebbíteni, homályosítani igyekeznek, ez által biztosabban remélvén bebizonyíthatni az emberi nem folytonos haladását és örök törvénye szerinti emelkedését. Erre azonban semmi szükség. Két igazság soha

sem ellenkezik egymással, valamint két jog sem. Bámulhatjuk a görögöket teljes szívből és lélekből, nincs magasztosabb és lélekemelőbb érzés a bámulatnál, s szomorú szerepet vállalnak azok, kik a valódi nagyságot, a tökéletes szépet, mely oly ritka e földön, kisebbiteni igyekeznek. Bátran elismerhetjük a görögök sok tekintetbeni felsőbbségét, mert van egy árnyoldaluk, melynél fogva mi mindennek daczára többet érünk, mely erkölcsi felsőbbségünket emeli ki, s eléggé bebizonyítja a haladás örökös törvényét.

A görögöknek rabszolgáik voltak! Épen ez okozta később vesztöket. A munkát megtisztelték s a polgárok kötelességévé tették, de tökéletesen még se tudták felszabadítani. A durvább munkákat rabszolgák által végeztették. Ez ősi büntől, minden fényes tehetségeik daczára, nem tudtak megszabadulni. Igaz, hogy Athenben például a rabszolgával is szeliden bántak, embernek tekintették. A kegyetlen gazdától a törvény elvette a rabszolgákat, halálukat ép úgy boszulták meg, mint a sza-

bad emberét; de azért ott volt a maroknyi szabad és művelt polgárokkal szemben, s ezeknek vesztére, a művelődéstől megfosztott s az ország összhangzatos haladását örökre megakadályozó sötét raj. Volt idő, midőn egy szabad emberre 400 rabszolga esett. Csoda-e hát, ha az összhang felbomlott, ha a munkaszeretetet később fényűzés és élvezetvágy, viszálykodások váltották fel, ha a polgári erények elfajultak, s az ország annyira lesüllyedt, hogy már csak egy alkalom kellett, a legelső Fülöp vagy Nagy Sándor, hogy önállóságát, életét elveszítse?

HARMADIK FEJEZET.

A munkásság a rómaiaknál.

A római nemzet főképp hódító nemzet volt. Hadászatban az ó-kor minden népei közt ő emelkedett legmagasabb polczra. Minden római polgárnak joga volt katonáskodni: a római ezt a köztársaság fénykorában jognak tartotta, nem pedig kötelességnek. Már az egész nevelés oda hatott, hogy a római legiók egykor győzhetetlenek legyenek. A családban is a legnagyobb fegyelem, katonai szigor uralkodott. Az atya teljhatalmat gyakorolt hában, s élete végéig megtartotta minden jogait övéi körében. Ezeknek élete felett is határozhatott. Sem a kor, sem a lángész, sem a di-esőség nem mentette fel a fiut a szoros engedelmesség alól, míg aztán az ő kezébe nem került a hatalom.

Ez a rendkívüli fegyelem természetesen a seregben és államban is ép oly kitünő volt. Egy nép se mutatott annyi tiszteletet a törvények iránt, mint a római. Ezért alkotmánya az önigazgatás remekműve.

De a munka történetében a rómaiak épen nem foglalnak el oly dicső helyet. Minden polgár katona lévén 16 éves korától 45-ig, s főkép testet edző, bátorságot kifejtő gyakorlatokkal foglalkozván, még béke idején is; más felől minden lépten készen kellvén állnia a csatára, a valódi munkát, azt, melynek eredménye mindenkire nézve egyaránt hasznos, s mely egyedül képes egy országot a maga törvénye szerint folyton emelni, megvetették. Mindent rabszolgák által végeztettek és e miatt a munkát magát lealázónak tartották.

Még Cicero is; ki oly gyönyörűen írt az erkölcsi kötelességekről, ki az emberiség jogait, s lehet mondani a felebaráti szeretetet oly lelkesedéssel hirdette, azt a szeretetet, mely a családban kezdődve, a barátok, szom-

szédok, közelállókra kiterjedve, végre az összes polgárokat, a szövetségeseket s az egész emberiséget átkarolja (*caritas generis humani*); ugyan az a Cicero azt állítja néhány sorral lejjebb „hogy mindennemű mesterség és ipar aljas és megvetendő, mert semmi nemes nem létezhetik egy boltban vagy egy műhelyben.“

Mi lett ennek következése? Midőn a romlott nemzetekkeli surlódásban, a rómaiak elvesztették szigorú erkölceiket, melyekhez nem a nagykorú nemzetek tudományos öntudatával ragaszkodtak, de melyek némiképp a gyermekkor ártatlanságától eredtek; midőn a gazdagság, mely annyi fényes győzelem gyümölcse volt, megingatta a római társadalom régi egyensúlyát, s hirteleni megjelenésével véget vetett az egész összhangnak, nagy felforgatást okozva oly államban, hol sem ipar, sem kereskedelem nem létezett; az erkölcsök azonnal, átmenet nélkül megromlottak, s azon perctől fogva a nemzet halálra való ítélve.

Egész másképp fejlődtek volna a körülmények, ha a nyereség helyett (*questus*) a ró-

maiak a munkát imádták volna. De épen ez az első szó jellemzi legtalálóbban a római szellemét. Ellenállhatlan szenvedély volt nála, egyéni, családi, nemzeti hatalmát kiterjeszteni. A magánéletben szomszédját ékesenszólásával és ravaszságával győzte le, a közéletben elleneit fegyverével. Procator és katona. Ha a harczmezőn nem szerezhett magának halhatatlan dicsőséget, a Forum zajos vitáiban vett részt, s a hódítás után a jogcsavarás ügyességében tüntette ki magát. Ily nemzet, fényes tulajdonainál fogva, nagy szerepet játszhatott egy darabig a világon, de halálát el nem kerülhette, s a császárok alatti hanyatló élete valóban csak hosszan tartó vonaglás volt. Róma legyőzte a világot, s maga éhen veszett, *mert csakis a munka éltet, s a munkát megvetette.*

Életének minden korszakában, a földművelésen kívül minden más mesterséget aljának tekintett. Azért is ezeket csakis rabszolgák vagy legfeljebb felszabadult rabszolgák üzték.

Később még a földet sem művelték többé

szabad kezek, úgy hogy Tiberius Gracchus könyeket hullatott Etruria síkságainak elhagyatott állapotán.

A rómaiaknál kétféle rabszolgák voltak: azok, kik urok házában, urokért dolgoztak, ugymint szakácsok, sütők, kovácsok, szobrászok, aranyművesek, vargák, kőművesek építésszek, másolók, pergamentsimitók, szóval a mesterségek minden kigondolható ágában kiképezett egyének. Minden családapá szükségei, izlése és belátása szerint alkotta meg házát; rabszolgái ügyessége folytán az élet minden szükségéit, a fényüzés minden szeszélyeit ki tudta elégíteni. A vargától az illatkészítőig, a fazekastól, ki bódéjában lánczra verve dolgozott, egész a bölcsészettanárig, kinek erkölcsi tanításai a vendégek mulattatására szolgáltak, mindenkit felhasznált, minden ügyességet, minden tehetséget saját hasznára fordított. Az egy Crassusnak 20,000 rabszolgája volt Rómában!

Más rabszolgák a közönség számára dolgoztak, de a nyereség természetesen azért

csakis uroké volt. Korcsmárosok, marhakereskedők, házalók, vendéglősök, bányászok lettek, és ha magoknak nem is, de uraiknak rendkívül hasznot hajtottak, úgy hogy tőkék gyanánt szerepeltek, miket örökölni lehetett. Azonban képzelhetni, mily buzgalommal végezték kötelességeiket és mily nemes verseny fejlődött ki e rab dolgozók közt az áruczikkék minél tökéletesebb és jobb minőségben való előállításáért!

E rabszolgák végre úgy elszaporodtak, hogy még veszélyessé is lettek az államra nézve. Seneca hozza fel azon esetet, hogy egyszer a senatus rendeletet akart kibocsátani arra nézve, hogy a rabszolgák megkülönböztető egyenruhát viseljenek, azonban felhagyott e szándékával, meggondolva, hogy az államra mégis veszedelem hárulhatna, ha a rabszolgák egyszerre megtudnák, mennyien vannak!

Egy más káros, végzetes következése a munka iránti tisztelethiánynak az volt, hogy a római nemzet, épen ennek következtében, nem tudott kifejlődni önálló társadalmi életre,

s midőn a többi nemzetekkel érintkezett, nem hogy műveltségüket felhasználva, tökéletesedett volna, ellenkezőleg, elvesztette nemzeti bélyegét. A görög befolyás nem semmisíthette volna meg a rómaiak eredetiségét, ha ezek akár irodalomban, művészetben vagy bárminő szellemi fejlődésben már önálló tért tudtak volna elfoglalni, de így károsan hatott rájuk, s a rómaiak aztán csakis a jogtudományokban maradtak önmagok, azaz feltalálók és eredetiek, a többire nézve a görögök rab utánczói lettek.

Azonban, ha a római nemzet nem is nevelte kellő mértékben az emberiség szellemi örökségét, még sem tűnt el nyomtalanul. Élete komoly tanuságot, nagy tanítást hágy maga után, jóban is, roszban is nagyszerű példát.

Írói, költői, ha utánoztak is, nagy eszméket fejeztek ki gyönyörű nyelven és jelenkori népeink se igen dicsekedhetnek sok Horatius, Virgilius, Cícero és Tacitussal.

A rómaiak teménytelen remek hidaikkal, vízvezetékeikkel, az idővel daczó katonai

utaikkal, a közhasznú építkezések korszakát kezdték meg.

A római nyelv a tudományos világ általános nyelve lett.

A római igazgatás, a nép virágzó korában, sok üdvös intézményt mutat fel.

A római jog pedig alapul szolgál még most is a jelenkori népek összes törvényhozásának.

Azonban a hódítás vésteljes barbar eszméjét a rómaiak terjesztették leginkább a világon. Ok szolgáltak mintaképül mind azon királyok és császároknak, kik római birodalmakról álmadoztak, és a teljhatalmu uralkodók mind a császárok korszakából vették át zsarnok intézményeik s törvényeik szellemét!

NEGVEDIK FEJEZET.

A keresztyénség befolyása a munkásságra.

Jelenkori polgárisodásunk nem támadt hirtelen önönmagától. A természet örök törvényei szerint, a haladás fokozatosan jön létre, minden nemzet, minden nemzedék: vagy elpusztul, ha nem életképes, ha már nem öregbitheti az emberiség szellemi kincsét, vagy egy szemet ad hozzá azon hosszú lánczhoz, mely mind tovább füződött az ősidőktől fogva egész napjainkig. Néha, közbejött események nyomása alatt, a haladás darab időre megakadt ugyan, sőt az emberiség ismét hátrálni látszott, de azért láthatatlanul folytatta művét, s a történelmi bölcsész kimutathatja folytonos haladását.

Ha az irodalom és művészetet, a *szép*

eszméjét a görögöktől tanultuk, ha az önkormányzást és törvényhozást a rómaiaktól, a vallást, mely oly fontos tényező a nemzetek életére, és mely az egész Közép-korban annyira túlnyomó szerepet vitt, gyenge, elnyomott kis néptől nyertük, oly néptől, mely szolgaságból szolgaságba esvén, végre még nemzeti egységét, nemzeti létét is elveszté, s 'az egész világon szét lett szórva.

Ha ezen vallás oly rendkívüli gyorsasággal terjedt el és később oly hatalmas lett, annak egyik oka az, hogy jobban elkészített talajra nem is találhatott volna. A régi társadalom, belhiányainál fogva, összeroskadt. Már létezett művelődés, sőt fényes volt, de tévutra tért. Az emberek, elvesztvén szemök előtt a nemes irányt, minden magasabb ideál nélkül, és mégis gondolkozó öntudatos észszel, mintegy a kétségbeesés szenvedélyével adták át magokat a kábitó, őrjengő mulatságoknak és aljas kicsapongásoknak. A romlottság a tetőpontját érte el.

De az isteni szikrát nem oly könnyü ki-

ölni. Ez irtózatos hanyatlás daczára mégis élt a lélek, sőt minél lejjebb sülyedt, annál inkább szomjazott, ellenállhatlanul vágyódott önfeláldozásra, magasabb ideálra, lelkesedésre, egyszerű férfias erényekre, melyek a sok aljasságtól megtisztítják. És megjelent az új hit, mely a beborult sötét láthatár egy részét ismét megnyitá, melyet üldöztek, melyért meg lehetett halni, s a martírság szenvedélye azonnal valódi ragálylyá vált. Így segítették elő leginkább az üldözések és kegyetlenségek az új eszmék gyors diadalát.

A keresztyén vallás a munka történetére is nagy befolyást gyakorolt. A rabszolgaság intézményét nem támadta ugyan meg egyenesen, sőt elfogadott ténynek tekintette, mint a hogy látjuk Pál apostol Timotheushoz intézett első levelében: (VI. Rész, 1.) „Az *iga* alatt való *rabszolgák* az ő Uraikhoz minden tisztességgel legyenek, hogy az Istennek neve és a tudomány ne káromoltassék.“

De ha a földön nem is, az égben minden esetre felszabadult a rabszolga, mivel a

keresztyénség Isten előtt a lelkek egyenlőségét hirdette. Azon lényvel pedig, ki ép olyan halhatatlan volt, mint a szabad ember, még sem lehetett többé annyira visszaélni. Az erkölcsök tehát szelidülni kezdtek, s így az új hit megjelenése üdvös volt a munka történetében. De csakis eleinte, mert magát a dolgok lényegét nem változtatta meg, a munkát nem helyezte vissza azon polcra, melyet a természet örök törvénye szabott számára, az ember büntetésének tekintette, nem pedig legszentebb, legmagasztosabb jogának, egyedüli hivatásának. „Legyen átkozott a föld te éretted, nagy, fáradságos munkával egyed annak gyümölcsét életednek minden napjaiban.“ „A te orczádnak veritékével egyed a te kenyeredet“ stb. S ezért kellett a munkának még évszázadokon át küzdenie az előítéletekkel, míg végre 1789-ben végleges felszabadulása el nem kezdődött.

Alexander Severus alatt, 222-ben, már észre lehet venni az erkölcsök némi szelidülését. A rabszolgák száma megfogyott volt.

Epen ez a császár volt a legelső, ki a szabad kereskedelmet és ipart előmozdítani igyekezett. Kiváltságokat engedélyezett a dolgozóknak; a korcsmárosokat, vargákat, zöldségárúsokat és más boltosokat testületek szerint csoportosította, törvényekkel, tisztviselőkkel ellátta. Az ily egyesület, mely sok tekintetben a munkásokat megvédte, őket azonban másfelől mesterségeikhez lánczolta, s később, minél terhesebb lett a munka, minél nagyobb szükséggé vált a birodalomra nézve, annál szigorubban lettek tartva, úgy, hogy sorsuk végre nem sokat különbözött a régi rabszolgákétól. Az államnak voltak fegyvergyárjai, bányái, sóaknáik, pénzverdék, szőnyeg- és kelme-gyárjai stb. Ezen műhelyekben háromféle dol-gos volt alkalmazva: a rabszolgák, a felsza-badultak és a szabad emberek, kiket a nyomor kényszerített arra, hogy önként beálljanak. Mind egyforma szigorúan voltak tartva. A legkisebb vétséget a legkegyetlenebbül büntették. Azon ruhafestők például, kik a kelmét festés közben elégették, lefejeztettek. Mind-

nyájan felelősök voltak egyik a másikért, és mesterségöktől soha többé meg nem szabadulhattak. Tüzes vassal bélyegezték meg karjaikat, s ha megszöktek, azok kik őket befogadták, az illető gyár munkásai lettek gyermekeikkel együtt.

A magános kereskedők sem voltak szabadabbak. A sütő, a mészáros, élte fogyáig volt boltjához kötve, sőt még halála után is fiának vagy vejének kellett utána következnie. Semmi császári kegy sem menthetett fel senkit ezen kötelezettsége alól. Már pedig minél inkább roskadozott az ó-kori társadalom, annál bajosabb lett e helyeket betölteni. Theodosius alatt számos törvényt hoztak a szökevény kereskedők ellen, mi eléggé bizonyítja, mily gyakori lehetett e bűntény.

Az ó-kor vége felé tehát a tulajdonképeni rabszolgák száma megfogyott volt, de azért a munkaszabadság épen sehol sem létezett. A gyarmatos a földhöz, a hivatalnok hivatalához, a kereskedő boltjához, a munkás testületéhez volt lánczolva. Senki sem sza-

badulhatott meg mesterségétől és senkinek nem állt jogában az államot megfosztani azon szolgálatoktól, melyekre születésénél fogva volt kárhozthatva.

Igy az új vallás nem váltotta be megjelénésekor tett ígéreteit, s kifejlődve, eltért alapítója eszméitől, dogmáinak csak külsejét tartva meg, babonákkal vegyest. Valamint hogy a *szereetre* volt alapítva, és mégis a legnagyobb gyűlöletet hozta elő az emberek közt, ugy annyira, hogy talán semmi a világon az emberiségnek annyi vérebe nem került, mint épen a keresztény vallás. Valamint hogy a *testvériséget* hirdette és az addig ismeretlen vakbuzgóság miatt mégis a legkegyetlenebb és legöldöklőbb vallásháborukat idézte elő. Épen ugy a munkát se volt képes felszabadítani, noha szükségességét hirdette volt, s ez még hosszú hosszú századokon át lenyüggözve maradt. Lenyüggözve és lealázva, nem lévén képes, ily állapotban az emberi élet számos kellékeinek megfelelni.

Ez okozta az ó-korban a népek halálát!

MÁSODIK RÉSZ.

KÖZÉP-KOR.

ELSŐ FEJEZET.

A munkásság a barbarok berontásától a X-ik századig.

A keresztyénség elterjedése után, második fontos tény, mely az emberiség művelődési történetében kétségkívüli befolyást gyakorolt, azon tömeges népvándorlás, mely főkép a negyedik századtól a hatodikig egész Európát előzönlötte.

Minő befolyásuk volt a barbaroknak a munka történelmére? Csak rombolást, pusztítást, halált szórtak magok körül, vagy pedig hoztak-e magokkal oly ismeretlen mestersegeket, oly intézmények csiráit, melyek ké-

sőbb befolyást gyakoroltak az egész munka fejlődésére?

A vad népek közt legnagyobb szerepet játszottak a germanok, s ezeket ösmerjük is legjobban Tacitus leírásából. Tudjuk, hogy iparok igen kezdetleges állapotban volt, csakis vásznat tudtak szőni, kelméket biborra festeni, s paizsokat meg a falakat élénk színekkel bemázolni. Különben a munkát, különösen a háziipart, a legnagyobb megvetésben részesítették. Gyálázatnak találták volna munka vagy kereskedelem által meggazdagodni. A mire szükségök volt, azt a harcz és háboru által szerezték meg magoknak. De hogy nagyobb sikerrel harczolhassanak, egy-egy főnököt szemeltek ki, annak szigorú engedelmességet ígértek, azt minden veszedelem közt megvédeni igyekeztek, úgy hogy a vezér a győzelemért, katonái pedig a vezérért küzdöttek. Csata után a prédát közösen megosztották és még béke idején is szövetségben maradtak, kiki illető helyzetében.

Tacitus ezt igen élénken írja le, de azt

bizonyára soha sem sejtette, hogy a barbaroknak e társulási szelleme be fog folyni egykor az egész középkori társadalom alakulására, sőt a munka történetére is.

Csakugyan, a közép-korban oly nagy szerepet játszott testületek, melyek a római császárok által alakított munkás egyesületektől eredtek, egész más irányban fejlődtek e barbarok által behozott új szellem befolyása alatt.

Ezen szövetkezések, melyeknek eleinte semmi törvényes erejük nem volt, csak az erőszak meggátlására jöttek létre. A társadalom nem lévén képes az embereket megvédeni, ezek közös érdekeiket közösen oltalmazták. Vagy valamely hatalmasabb pártfogása alatt kerestek menedéket, vagy a gyengék magokra egymás közt szövetkeztek. Így egy város lakói, ugyanegy mesterség munkásai összeállottak és egymásnak segédkezet nyújtottak. Elajándékozták szabadságok egy részét, hogy biztonságban legyenek.

A népvándorlás elzuga után azonban a városok mind gyérebbek és gyen-

gébbek lettek, s a szabad emberek száma is tetemesen megfogyott. A IX. században már csakis földesurakat találunk, kik jószágaikon élnek rabszolgák és jobbágyaiktól körülvéve. A rabszolgákat mindinkább jobbágyok váltják fel, kiket már még sem tekintettek épen oly öntudatlan tárgynak, mit csupán utána pótolni volt szükséges, hogyha elpusztították. A jobbágy csak bizonyos mértékben volt ura rabszolgája, de saját tüzhelylyel, családdal birt s megöletése, például, büntetéssel járt. Azonban a szabad munka ritkább volt mint valaha. A földet csakis a király, a harczosok és az egyház birta. E jószágokon műhelyek valának felállítva, hol a szükséges árucikkeket készítették. Nagy Károly például egy fennmaradt rendeletében meghagyja, hogy számára: „ügyes munkásokat kerítsenek, kovácsokat, aranyműveseket, esztergályosokat, ácsokat, fegyverkészítőket, madarászokat, serfözőket, süítőket, hálövetőket, szappanfözőket, és, mondja a császár, mind a többi szükséges kézműveseket, kiket igen hosszas volna előszámlálni.“

A finomabb munka, a len és kender szövése, a kelmék festése, ruhaszabás stb. a nőkre volt bízva. A főurak jószágain e női műhelyek az udvarban belül voltak elhelyezve, de a kolostoroké a zárda falán kívül volt. Némelykor 20—25 asszonyt is alkalmaztak. Ezen asszonyok némely helyt, nevezetesen Németszág némely vidékén, egy héten csak három napig tartoztak urok számára dolgozni, a három más napon magokért is munkálkodhattak.

A jobbágy nem volt mindig a földhöz vagy a műhelyhez kötve. Néha ura megengedte, hogy nyilvánosan, mások számára üzze mesterségét, s csak a nyereséget osztotta meg vele. De azért tényleg majdnem valódi rabszolgaságban maradt élete végéig, se meg nem házasodhatott, se valamit meg nem vehetett vagy el nem adhatott, se mesterséghez nem foghatott, ura engedelve nélkül, sajátlag semmit a világon nem birt, tetteiről is ura volt felelős.

Azonban voltak oly jobbágyok is, kik

nem munkára, de csakis bizonyos mennyiségű termények vagy iparczikkék beszolgáltatására voltak kényszerítve. Ezek némely tekintetben kissé függetlenebbek voltak, de a legnagyobb nyomorban tengődtek.

Meg kell még jegyezniünk, hogy a hatodik századtól a tizedikig a zárdák is igen fontos szerepet játszanak a munka történetében. A szerzetesek ifju buzgalomtól lelkesítve s remélve, hogy a folytonos erős munka segítségével lelköket könnyebben megzaboláztathatják, szent Ágoston, szent Bencze, szent^t Jeromos és mások buzdítására, vagy földmivelésre vagy kézi iparra adták magokat, bár az ő munkájok sem volt egészen szabad, mégis a legszabadabb e korszakban, és így sok hasznot hajtottak az emberiségnek. De már a IX. században hanyatlani kezdett buzgalmuk, a gazdagság és élvezetek megronták őket, a XI. században pedig tökéletesen félbeszakadt áldásos működésük. A tanult barátok megszűntek földmiveléssel és kéziiparral foglalkozni, a világi szerzetesek pedig, melyek még

dolgozni voltak kénytelenek, ki lettek zárva a kolostori méltóságokból.

Ily lenyügzött állapotban volt a munka a X-ik század vége felé. Kereskedelem nem is létezett, és ha volt is itt-ott egy-egy gyenge kísérlet, mert az emberek minden közlekedés nélkül még sem élhetnek, veszedelemmel járt és ép oly harcias szint öltött, mint az egész korszak. A kereskedők csak fegyveres csapatok kíséretében mehettek egyik helyről a másikra. Olykor részt kellett venniök az őket nem érdeklő csatákban, s csak a győzelem kivívása után folytathatták utjokat. Az állam az adóval, az egyház a dézsmával nehezítette bajos helyzetüket, s így képzelhetni, mily nyomorult állapotban lehetett a kereskedelem is a X-ik században!

A római társadalomhoz képest, mindenütt inkább hanyatlást veszünk tehát észre, és mégis haladt az emberiség, örökre szétépte azon lánczokat, melyek a munka fejlődését akadályoztatták, a munkásokat már születésük előtt is mesterségökhöz, testületökhöz

fórrasztva. Most is rabok még a dolgozók,
de fel fog ébredni szivökben a szabadság utáni
vágy, a szabadulás már lehetséges és nyolcz
század mulva csakugyan ki is vívják sza-
badságukat!

MÁSODIK FEJEZET.

A munkásság a X-ik századtól a XIV-ig.

A X-ik és XI-ik század a munka történetének talán legszomorúbbnak látszó korszaka. A hűbéri rendszer majd egész Európát ellepte. A hűvédurak megannyi önálló kis zsarnokok lettek, elszigetelve éltek váraikban, csak annyi ipart teremtve magok körül, a mennyi épen kevés szükségéik kielégítésére elkerülhetlen volt. Semmi küll érintkezés. Mindenik vár egy-egy elszigetelt külön kis világ volt, s abban az ur teljhatalmu. Önhittsége nem is ösmert többé határt. Csak alattvalókat látni maga körül, nem elég-e az arra, hogy a gyarló emberi szívet egész az örültségig felfujja? főkép oly tudatlan barbar korban! El lehet tehát képzelni, mennyire visszaéltek e főurak azokkal, kik eleinte védelmet

kerestek volt mellettök, és így nem csoda, ha a gyűlölet is mind nőtt azon elnyomottak szivében, kik a hűbéri kastély árnyékában dolgozni voltak kénytelenek, azért, hogy *egy* család élhessen; nem csoda, ha mindent elkövettek, hogy ezen önkényes teljhatalmu ur vas keze alól felszabadulhassanak.

Már a XI. század vége felé jöttek szokásba a megváltások. A jobbágyok meghatározott összegek lefizetése által bizonyos lealázó terhek alól felszabadultak, s a főurak magokra nézve is előnyösöknek találván az ily vásárokat, főkép későbbben, midőn a keresztes háborúk következtében pénzre volt szükségük, nem igen álltak azoknak ellen.

Lassan, lassan egész falvak, sőt városok lesznek szabadokká. A királyok, hogy a főurak hatalmát gyengítsék, egész erejök-ből támogatták és elősegítették e mozgalmat, mely a XIII. században már óriási mérveket öltött.

Ezen felszabadulás épen nem volt tökéletes, hanem a felszabadult birt mégis pol-

gári jogokkal, s azon szolgálat, mivel urának még tartozott, szerződés által lett meghatározva; továbbá szabadon házasodhatott, örökölhett, eladhatott, vehetett stb. Csakhogy annyit sanyargatták az adóval, hogy némelykor még jobb szeretett ismét jobbágygyá lenni, mit ugy ért el, ha jobbágyasszonyt vett feleségül.

A városok azonban fentartották magokat, fentartották pedig a *szövetkezés* által, mely az emberiség haladásának egyik hatalmas előmozdítója. Az egyéniség tökéletes elszigeteltsége: az a vad állapot a maga teljes nyersségében; a kényszerített társasulás, minő a középkori volt, az még a barbárság. A szabad önkényes társasulás, mely az egyéni hatalmat hatványozza a nélkül, hogy az egyéni akaratot, a felelősséget, az egyéni értéket és szabadságot korlátolná, ez a tökély. Ez lesz a közel jövőben a haladás leghathatósabb tényezője, midőn a társulási szellem a világosság szétterjesztése által fog majd gyökeret verni. Azon nemzetek, melyek leginkáb fog-

ják tudni egyeztetni az egyéniség tökéletes megőrzését és függetlenségét a szabad szövetekezéssel, azok kétségkívül legelől lesznek a haladás utjában.

A közép-korban azonban még távol vagyunk ezen eszményképtől. Szép csendesen kezdtek alakulni a városokban a munkás testületek, melyek eleinte rendkívül szerények voltak, épen mint azon szegény munkások, a kiből alakultak. Csak lassan-lassan kezdtek később hatalmasak lenni, a mint tagjai gazdagodtak, mert a munka, mikor szabad, még a legroszabb körülmények közt is maga után vonja a gazdagságot.

Ugyanazon városban tehát, ugyanazon mesterséget üző dolgosok csak azért kezdtek szövetekezni, hogy egymást támogassák, az erőszak ellen megvédjék és munkásságukat biztosítsák. Bástyát emeltek a munka számára, hogy a megett szabadon fejlődhessék, de ezen bástya később épen a munka fogházává nőtte ki magát. Azonban nem kell elfeledni, hogy eleinte csakugyan megmentette

a munkát. És épen itt rejlik a római collegium és középkori szövetség közti lényeges különbség: az egyik igazságtalan rabság, a másik pedig kiváltság volt.

Ezen társulatoknak idővel jövedelmök kezdett lenni, meghatározott törvények szerint szervezkedtek, tisztviselőket neveztek ki, s miután alapszabályaikat később a főurak által is elismertették, a hűbéri rendszer intézményei közt foglaltak helyet. Így keletkeztek a czéhek.

Három osztályu munkásokból állottak: kezdőkből vagyis inasokból, azután munkásokból és mesterekből.

Az inasok tulajdonkép nem voltak még a testület tagjai, csakis beveendőknek tekintettek. Számuk szigoruan meg volt határozva, nehogy később a kiváltságosak tulságosan elszaporodhassanak. A mesterek fiai könnyen felvétettek, de idegeneknek néha rendkívül bajos, néha lehetetlen volt bejutni. Az inaszkodás igen sokáig tartott, 8, 10, 12 évig is. Azonban bizonyos töke lefizetése mellett jo-

gukban állott ezen időt kissé megrövidíteni. Az inasfogadás mindig ünnepélyesen ment végbe, két tanu jelenlétében. A szerződés mindkét részről feloldhatlan volt. A mester arra kötelezte magát, hogy inasát táplálja, öltözteti és kiszabott idő alatt mesterségére megtanítja. A tanonecznak mindenben kellett engedelmeskednie ura parancsainak, ellene nem tanuskodhatott, és ha megszökött, senki sem adhatott neki menhelyt. O nem szegődhetett más mesterhez, de ennek jogában állt inasát bizonyos pénzösszegért más mesternek átengedni.

Midőn a tanonecz idejét bevégezte, munkás lett belőle és az egyesület tagjává fogadtatott, csakis a gyilkosokat, tolvajokat és kicsapongó életüeket zárták ki a szövetségből. A munkások száma már nem volt meghatározva, miután senki sem lehetett munkás, ki előbb az inasságon át nem esett. A mesterek néhány munkást fogadhattak szükségökhöz képest, év-, hónap- vagy napszámra. Mig a munkás szerződése tartott, nem állhatott be más mester-

hez, de viszont el nem bocsáttathatott igen fontos ok nélkül.

A munkásokból idővel aztán mesterek lehettek, ha ugyan sikerült nekik azon pénzösszeget megszerezni, melyet az egyesületnek le kellett fizetniök. Hosszas jelvényes szertartással ment végbe a felvétel. A remekmű ekkor még nem igényeltetett. A mester aztán munkásai- és inasaival dolgoztatott, de meghatározott számnál többet nem fogadhatott, s a czéh által kiszabott módon kellett dolgoztatnia. A tisztviselők mindig a mesterek közül választattak, s ezeknek kötelességük volt az előállított munka minőségét megvizsgálniok, a csalásoknak elejét venniök, a pénz-bírságból és fölvételekből bejövő jövedelmet kezelniök, a szükéges segélyt szétosztaniok és az egyházi szertartásokon elnökölniök. Mert rendesen ezen szövetségek védszenteket választottak magoknak és így az egyház pártfogását is meg kívánták nyerni, noha ez, babonás szertartásaik miatt, melyeket erélyesen ellenzett, azokat köréből inkább kitagadta.

A XII. században végre újra megjelenik tehát a szabad munka; s bár mily kezdetleges volt, már ekkor is rendkívül nagy horderejű tényező kezdett lenni a művelődés történetére nézve, mert ennek köszönhette a közép osztály azt, hogy keletkezett, mely közép osztály később a hűbéri rendszer rovására növekedett s erősödött meg.

A községek, melyek a czéhek szervezkedését vették mintául, mind hatalmasabbak kezdtek lenni, s lassan-lassan a főurak helyét foglalták el. Épen mint ezeknek, vazalljaik, jövedelmeik, czimereik voltak, magok végezték el pörös ügyeiket, s polgáraiknak, kik sem jobbágyok, sem elnyomók nem voltak, teljes biztonságot nyújtottak. Csakhogy ezek még a legnagyobb tudatlanságban és sötétségben tengődtek és sokkal inkább vágyódtak biztonságra, mint szabadságra.

De épen ezen mély tudatlanságból fejlődött ki azon esemény, mely e sűrű fátyolt ozlatni kezdte. Az embereknek, még fogalmuk se lévén a tudományok elemeiről, nem

is sejtve örök törvényeiket, vakon, öntudatlanul küzködtek sanyaru sorsukkal, s szenvedéseik közepette, egyetlen reményüket az égbe helyezték; azért is a közép-kor kiválóan a hit korszaka. Ez hozta létre a keresztes háborúkat, melyek, a mi a kitűzött célta magát illeti, minden eredmény nélküli véráldozatok voltak, de rázkódásai által meglazultak az emberi értelmet lebilincselő lánczok. Az fajunk kiváltsága és dicsősége, hogy valahányszor az ember közlekedésbe jön az emberrel, legyen az a legborzasztóbb módon, még háború által is, haladás jön létre. Ekkor is az idegen nemzetek egymással surlódása által, tágulni kezdett az emberi értelem. A nagyur és jobbágy egymás mellett küzdve, ösztönszerűleg érezni kezdték, ha nem is értették, hogy mesterséges osztályrendszerük daczára mindnyájan emberek, ugyanegy haza polgárai; s a barbarság válaszfalai meggyengültek. Azonkívül mindenütt más szokásokat észlelve, más törvényeket látva, nem hitték többé az övéiket oly csalhatatlan és változ-

hatatlanoknak. Végre a főuraknak pedig pénzre levén szüükségök, a szabad emberek s különösen a szabad városok száma tetteleg igen megszaporodott.

A XIII. században nem csak szabadok, de gazdagok is kezdenek lenni, s a gazdagság nyomában azonnal megjelenik az önzés, mint mindenütt, hol a felvilágosodás nem nemesítette még a lelkeket. Így azon intézmények, melyek a XII. században áldásteljesek voltak a szabad munka fejlődésére nézve, a XIII-ban már akadályoknak tekinthetők. Minden versenyezés ki lett zárva, miután önző féltékenységgel az idegen önálló munkást üldözni kezdték, s csak azokat türték meg, kik a fenálló czéhekhez tartoztak. Továbbá minden tárgynak készítése pontosan meg levén határozva, a feltalálás és haladás útja tökéletesen el volt vágva. A czéhek csupán kiváltságaik épen tartásával törődtek. Egymással is háborúskodtak, a hatalmasabbak elnyomták a gyengébbeket, és így a szabad munka ismét le lett nyögözve, s a XIII. század nem

mutathatja fel azon eredményeket, miket talán várni lehetett volna. Az iparágak közt egyedül azok emelkednek, melyek az egyház igényeit elégítik ki. Az építészet, templomi fal-festés, üveg-festés, biblia másolás, aranyműves munka; de itt is nem az ügyesség, a tudomány szerepel, ezek még tökéletesen hiányoznak, a mi itt csodákat hoz létre, az a lángoló hit, mely e naiv egyszerű emberekkel a lelkesedés által taláztatja ki néha a művészi szépet.

HARMADIK FEJEZET.

A munkásság a XIV. és XV. században.

Az emberi intézmények ritkán tökéletesek. Mikor a vezéreszme, mely azokat létrehozta, elméletben egészen helyes is, az alkalmazásban mindig csúsznak be oly hiányok, melyek idővel kifejlődve, roszt gyümölcsöt teremnek. Azért oly veszélyes minden változhatlanban való hit, midőn mindaz, mi körülveszen, vagy tökéletesedik, vagy hanyatlik, de változatlan nem marad.

Igy a munkás testületek is, melyek nélkül a XII. században a munka talán fel sem szabadulhatott volna, mindenesetre nem oly hamar, a XIV. században határozottan kárára voltak. Már a XIII-ban akadályoztatták a sok rendszabályok az ipar előhaladását. Azért is minden lépten kihágások történtek ezen

szabályzatok ellen. De a munkás testületek a bajt nem ott látták, a hol volt, magában ezen törvényeknek létezésében, sőt azokat hiánysoknak hitték, keveselték és a XIV. meg XV. században még sokkal több részletekbe bocsátkoztak. Szintugy versenyeztek egymással, hogy ki fogja a munka szabadságát legjobban megszorítani és a haladás lehetőségét leginkább meggátolni.

A XIV. század a hosszas tanonczkodáson kívül új nehézséget gondolt ki a mesteri állás elérhetésére. Behozta a remekművet, mit aztán minden czéh lelkesedéssel fogadott el, mivel a kiváltságosak számát tetemesen kevesbitette.

Ezután csak az lehetett mester, ki a bírák által kiszabott és azok által jónak itélt remekművet is elkészítette. Néha hónapokig, sőt még két-három évig is kellett azon dolgozni, a különféle mesterségek szerint. A felavatandó az egyik bíró házában bérelt magának szobát, ott dolgozot bezárkózva és senkit sem volt szabad beeresztenie, a bírákat kivéve,

de ezek is esküvel fogadták, hogy sem tanácsosal, sem máskép nem segítik az avatoncztot.

Mikor aztán a remekmű elkészült és az esküdtek jónak itélték, ezek a városbíró elébe mentek és kijelentették, hogy a jelöltet érdemesnek találták a felavatásra. Később a királyi biztos helyettesítette a városbíró, mert a királyság Európaszerte megszilárdulván, mindenbe beleavatkozott és még a czéhek rendszabályait is ő erősítte meg. Ekkor aztán a jelöltnek még nagy pénzösszeget kellett lefizetnie a társulatnak, az esküdtek egyes tagjainak, kiket azon felül még fényes lakomára is meg kellett hívnia. A remekmű többnyire a társaság birtoka lett. Így a felavatás kiadásai mindig növekedvén, azt mind ritkábbá és ritkábbá tették. Végre csakis a mesterek fiai kísértették meg, s ez által a mesterségek valóságos örökséggé fajultak, mik apáról fiura szállottak.

A XIII. században mesterek és munkások szoros szövetséget képeztek, a XIV. és XV-ben a mesterjog oly kiváltság levén,

melyre már csak igen kevesen tarthattak számot, a munkások más, külön szövetségeket igyekeztek alkotni, hol ismét feltalálhatták azon egyenlőséget, melyet uraik jelenlétében többé nem éreztek. Ekkor keletkeztek a mesterlegények társulatai, azon vallásszinezeti egyesületek, melyek néha ugyanazon kápolnában egyesítették két-három czéh vagy mesterség különféle munkásait. Az ünnepeket rendkívül kedvelték, s ilyenkor pompában és fényüzésben vetekedtek egymással. A XIV. század a nagy ellentétek százada. A legnagyobb nyomort és a legragyogóbb fényüzést lehetett egymás mellett látni. A nép, szenvedései daczára, örömét lelte a nagyszerű szertartásokban és fényes díszmenetekben, s ezen szenvedélynek tökéletesen megfelelt a mesterlegények társulata. Díszmenetek, díszöltözetek, fényes czimerek, zászlók, felczifrázott szentelt gyertyák megannyi versenyzési tárgyak voltak. Különösen a királyok bevonulásakor vagy más országos ünnepeken nyílt tág mezeje az ily versenyzésnek. A társulatok fényök és

gazdagságuk szerint voltak feljogosítva helyeiket elfoglalni, és így aztán a virágzó mesterségek lassanként valóságos iparos arisztocrátiát képeztek. Az egyenlőség eszméje még tökéletesen ismeretlen volt a közép-korban, mindenki kiváltságokat keresett, és másokkal csak annyiban törődött, hogy ezen kiváltságokból a lehetőségig kizárja.

De nem csak ünnepnapokon rendeltettek ily díszmenetek, az egyesület tagjainak felvétele, házassága vagy halála megannyi alkalmat szolgáltatott a munka megszüntetésére, ünnepek rendezésére, melyek többnyire, a tagok csekély foku műveltségénél fogva, korhelykedéssel végződtek. A mesterek zúgolódtak, de nem voltak képesek munkásaik szövetkezését megakadályozni. Különben ennek hasznos és jó oldalai is voltak. A tagokat megvédte uraik önkénye ellen, a szűkölködőknek segélyt nyújtott, és a munkások közt kifejlesztette a testvérségi érzetet. A XV. században a mesterlegények városról városra kezdtek utazni, tapasztalás szerzés

végezt; ez némiképp ellensúlyozta a czéhek merev, változhatlan és a legkisebb részleteket is meghatározó szabályait. Az ifju munkás megérkezett egy idegen városba, hol soha sem járt és egy lelket sem ismert, csak bejelentette magát társulatánál és azonnal testvérként fogadták, munkát szereztek neki, addig is mindennel ellátták, ha beteg volt, ápolták.

Sok ily társulat állott már fenn a XV. században, azonban csakis létezésökről van biztos tudomásunk, alaposabban nem tanulmányozhatjuk, minekutánna azok a gyengék szövetsége levén a hatalmasok ellen, titkosak voltak. A tagok rejtélyes jelek által ismeretek egymásra, és felavatásukat is a legnagyobb homály vette körül. Csak egy ily egyesület hagyott hátra teljesebb emléket, az a szabad kőműveseké. Alkalmasint már a XIV. század kezdetén alakulhattak, midőn az egyházak építése oly nagy buzgalommal folyt és oly általános volt. Munkájoknál fogva is bizonyos ájtatos, tiszteletet parancsoló jelleg-

gel birtak. A XV. században már törvényes okmányok tanuskodtak létezésükről, mert 1425-ben, VI. Henrik kiskorusága alatt, az angol parlament e testület feloszlatását rendeli el, mint rendháborgó intézményét. Később azonban ugyanezen VI. Henrik ismét felállítá a társulatot, sőt kiváltságokkal is elhalmozta. 1459-ben a szabad kőművesek végkép megállapították alapszabályaikat és a páholyok ugyanakkor tarták meg első gyülekezetüket Regensburgban. Mert ezen titkos társaság főképp Németországban terjedt előbb el.

Tagadhatlan, hogy a mesterlegények szövetkezéseinek is megvolt, kezdetben különösen, a magok haszna, minden gyarló és rossz oldalaik daczára. Mindenesetre ellensúlyozták a czéhek teljhatalmát és változatlan-ságát. A feltalálásoknak nem lett ugyan megkönnyebbitve azért az út, és olykor a királyságnak kellett beleavatkozni és rendelettel vinni keresztül oly újítást, melyet a közönség követelt és mit a mesterek semmi

áron nem akartak elfogadni; de még a királyság sem volt mindig elég felvilágosodott vagy elég önzetlen, hogy a haladást elősegitse.

Azonban, mindennek daczára, ez mégis sebes léptekkel megindult már, minden irányban. A XV. század az emberiség szelleme ujjá ébredésének áldott korszaka. Ismét öntudatra vergődik. Az igazságot szenvedélylyel kezdi keresni, vallási viták támadnak, melyeket az egyház hiában igyekszik az inquisitio borzasztó intézménye által örökre elnémitni. Még talán nem a valódi, de inkább beteges tudnivágygyal kezdi a természet titkait kutatni, és ál-tudományok keletkeznek, de ezek mégis a nagy felfedezésekhez vezetnek, s az emberi hatalom, legelső nagyobbszerű győzelméit vivja ki, az anyagi természet felett. Olaszország már lángeszü írókat számlál, Dante, Petrarca, Boccacio. Nagy festőket Giotto, Orcagna, Ghirlandajo, Perugino stb. A műveltség egykori hazájában ez hamarább fejlődhet ki, de már mindenütt kezdett mutatkozni.

1453-ban Konstantinápoly bevételével s a tudós görögök elvándorlásával, kik magokkal vitték és mindenütt ismertették az ó-kor legbecsesebb örökségét, nagy és szép eszméinek, szellemi kincseinek összegét, a felébredt emberiség lelki szomja egyszerre ki lett elégitve, a régi irodalom iránti lelkesedés s az eszményi szépért való rajongás általános lett. Egyszersmind Guttenberg, mozgatható betűivel, megadta a barbarismusnak a kegyelendőfést, s kiragadta az emberiséget azon végzetes körből, melyben addig mozogni látszott. Lehetetlenné tette, hogy az eszmék, tudományos felfedezések, valaha elveszenek, mert nem voltak többé csak néhány ember tulajdona, a nemzetek felszínén, be kezdtek hatni annak minden rétegeibe. Az emberi gondolatnak, az igazságok elterjedésének többé semmi sem vethet gátot, hatványozott hatalmuknak sem idő, sem távolság ellen nem állhat, s csakis az emberiség kiirtásával szünhetnek meg!

Harmadik nagy horderejű eseménye a

XV. századnak: Amerika felfedezése. Mikor 1492-ki october 11-én az a felkiáltás: „Föld!“ szakasztotta félbe az éji csendet, igazat adva Columbus lángeszének, nem csak egy új világrész lett felfedezve, de az emberi tevékenységnek, a munkának rendkívül nagy lendület adatott. A kereskedelem előtt, mely még egyedül a Középtengerre volt szorítva, a nagy Óceán nyílt meg s Vasco de Gama Afrika körülhajózásával, azt ugyszólván az egész világra kiterjesztette.

Azonban mind ezen dicső felfedezések nem hatottak azonnal és közvetlenül a munka eredményeire. Az ipar még mindig kezdetleges a XIV. és XV. században. Kiváltképen csakis a fegyverkészülékek gyártásában tünnék ki. Nem csak a harczos maga, de még lova is, tetőtől talpig vasba volt burkolva, s még sem kellett, hogy mozdulataiban meg legyen gátolva.

Az aranyművesek is nagy előmenetelt tettek, sokkal finomabbul tudtak már dolgozni. Az üvegfestés még tökéletesedett. De

az építészet hanyatlani kezd. Mint a hogy a rossz izlésű korszakokban történni szokott, szépiteni akarták a XIII. századbeli modort, s annak magasztos nagyszerűségét elrontották. A részletek azonban nagyobb gonddal lettek kidolgozva.

A bőroket sokkal jobban, igen ügyesen tudták már kidolgozni a XV. században, s a selyem kelmék készítésében pedig nagy előhaladás történt.

Továbbá feltaláltatott a lőpor s a tüzfegyverek, melyek ha magokban véve nem is jótékony találmányok, mégis siettették a hűbérrendszer megszüniését. A delejtűt is ekkor kezdték haszonnal alkalmazni.

Végre a kereskedés rendkívüli kiterjedést kezdett nyerni s a sok kül- és belháborúk daczára oly hatalomra juttatta a középosztályt, hogy a közép-kornak és hűbérvilágnak okvetlen el kellett tinnie, hogy helyet adjon az újabb polgárisodásnak. Az intézmény eltűnt, de a népek nem haltak meg s tovább folytatták utjokat a fejlődés felé.

HARMADIK RÉSZ.

UJ-KOR.

ELSŐ FEJEZET.

A munkásság a XVI. században.

Az XVI. században az ipar és művészet alig volt még egymástól elkülönítve, ez nehezítette meg és tette lassuvá a Renaissance hatását. Idő kellett, míg az új szellem a legkisebb részletekig; a butorzat vagy ékszerkészítés legesekélyebb részeibe is behatott. Azonban a művészi érzék e hatalmas felébredése és a szép iránti lelkesedés, mely a XVI. századot jellemezte, az általános munkásságra mégis fejlesztőleg hatott, daczára azon számtalan bilinesnek, mely szabadságát korlátozta.

A feltalálások egymást követték, a nemzetek élni kezdtek. A régi írók tanulmányozása, melyeket Valla és Vettori ismertetett Olaszországban, Budé és Pithon testvérek Franciaországban, Agricola Németországban és Lynacer Angliában, Európa szellemének egész új láthatárt nyitott meg. Az eredeti ihlet, a régi írók lelkes bámulatából fakadt. Mindenütt lángeszek tüntek fel, melyek a még kezdetleges gyermek nyelveket, magasztos felsőbbrendű eszmék kifejezésére kényszerítették. Ott van Olaszországban Tasso, Ariosto, Macchiavelli, hol még Picus Mirandola ragadta kortársait bámulatra, kimeríthetetlen általános tudományossága által. Portugalliában Camoens szerez magának halhatatlan hírnevet. Franciaországban Rabelais, La Boétie, Montaigne, Ramus kezdték el a modern gondolkodás százados harcát, a régi megrögzött eszmék ellen; a társadalmat az ösztön és vakhit uralma alól az értelem és tudomány, a bizonyítás és igazolás új korszakába igyekezték emelni. Spanyolországban Cervan-

tes és Angliában Shakespeare sejtették kortársaikkal, bár különféle módon, hogy a legmagasztosabb szépség, a legnagyobb költészet nem az ábránd álképeiben, de épen a valóban rejlik. Végre a lángeszű író, ki tulajdonkép egy nemzethez sem tartozik, de a Renaissance valódi képviselője, Erasmus, egyaránt kitűnt általános tudománya és kiolthatlan lelkesedése által, a régi irodalom iránti rajongást és a haladás szenvedélyét egyesítvén magában. Ő azon nagy elmék egyike, melyek időről időre előtűnnek e földön, hogy az emberiséget előbbre vigyék, s melyet az ó-korban Lucianusnak és az újban Voltaire-nek hívtak.

Még a társadalmi tudományok sem hanyagoltattak el a XVI. században, melyben majd minden kérdés meg lett vitatva és vizsgálva. Moore Tamás nemes ábrándjaival szemben Hugo Grotius megalapította a nemzetközi jogot.

De különösen a művészetekben mily haladást történt! A Cimabue és Giotto kezde-

ményezéseit egy Rafael, Leonardo da Vinci, Correggio, Tizian tükélye váltotta fel. Az egyaránt kitünő költő, festő, szobrász, mérnök és építész, Michel Angelo, viszi véghez a szépség és összhang legmerészebb remekművét, 160 lábnyi magasságra helyezve a Pantheon gyönyörű kupját, miből szent Péter jött létre. Főkép a közhasznú vagy magánépületek, kastélyok meg paloták a renaissance-styl tükélyét mutatják fel, Bramante, Lescot, Delorme, Nepveu és más nagy építészek műveiben. Benvenuto Cellini az ötvösmunkában remekel. Még az egyszerű kézműveseket is áthatja az új szellem. Szeretik mesterségüket, s azoknak tükéletesítésére vagyonukat, egész éltöket áldozzák fel. E szenvedély őket olykor egész a lángészig ragadta és belőlök valóságos művészeket alkotott. Ilyen volt például Palissy Bernát, ki tizenhat egész évig a legnagyobb hősiességgel küzdött egyedül, leirhatlan inség és nyomor közepette, lassan-lassan csikarva ki a természettől titkait, míg végre csakugyan

feltalálta a mit kerestett, az edények zománcozását.

A tudományok terén, az orvostanban tettek legtöbb előmenetelt, továbbá alkalmazni kezdték a légszivattyút. De mindenek felett Kopernikus felfedezése, és az általa hirdetett nagy természettudományi igazság alkot valóságos korszakot. Azon föld, melyet addig a világegyetem központjának hittek, már csak a nap egyik bolygójának tünt fel, és a csillagok milliói közt foglalt helyet. Egy ily felfedezés utólagos hatása és fontossága kiszámíthatatlan. Minden megváltozik, mikor más szempontból indulunk ki. Egészen új, korlátlan láthatár nyílt meg egyszerre az emberi értelem előtt! A hitújítás azonban, mely nem sokára bekövetkezett, ismét szűkebb korlátok közzé szorította az önálló szellemet; s az emberi értelem szabad fejlődését, merev dogmák által, a tudományos alapról ujjal leterelte. E dogmák feletti küzdelem ismét háttérbe szorította a tudományos kutatásokat és az igazságnak eredménydús keresését. Ellenben

a szabad vizsgálódás elvének kimondása által a politikai szabadság lőn siettetve. A XVI. században lép életbe a postarendszer, s ekkor állittatnak fel a legelső népiskolák.

Az ipar fejlődése azonban nem felelt meg a szellem ébredése, a tudományok feléledése és a művészet virágzásának. Ennek fő oka a czéhek hibás és káros szervezésében rejlik. Idővel az előnyök lassan-lassan mind jelentéktelenebbek és a hiányok sokkal fontosabbak, érezhetőbbek lettek, a mint haladás jött létre másutt mindenütt, mely haladást ezen a téren a középkori rendszer annyira meggátolta. A kiváltsági és kizárási szellem minden lépten összeütközésbe jött a függetlenségi eszméssel. Századról századra mind nagyobb szakadás jött volt létre a mesterek, munkások és inasok közt. A czéhek már nem elégedtek meg avval, hogy egymással végnélkül pörlekedjenek, saját kebelökben, tagjaik közt is támadtak egyenetlenségek és e zajos veszekedések az egész tizenhatodik századot zürzavar és lármával töltik el. Némely testü-

letnek hetven, nyolczvan, év-tizedeken sőt néha századokon át huzódó peres ügyei voltak, melyeknek költségét természetesen a szegény közönség fedezte.

A XVI. században még a ki végre mester lett, sem éldehlhetle többé azonnal a teljes kiváltságokat. A testületek azok közé is új fokozatokat hoztak be. Voltak az ifjak, a középkorúak, és a régiek. Ifjakkak neveztek azokat, kik még nem gyakorolták volt mesterségeiket legalább tiz évig. Ezek sem választók, sem természetesen tisztviselők vagy esküdtek nem lehettek. A középkorúak közt is csak néhányan voltak választók, úgy hogy az esküdteket, kiket csupán a régiek közül lehetett kiszemelni, egyenesen ezeknek többsége választotta, vagyis leggyakrabban pénzért adta el szavazatát. Így a czéhek kizáró szelleme most már nem csak az idegenek irányában nyilvánult, de saját tagjaik irányában is. Ennek még sokkal károsabb következése az volt, hogy az annyi áldozatok árán lett esküdt, aztán teljes erejével élt visz-

sza kiváló helyzetével. Igazságtalanul ítélte, minden alkalomkor meg hagyta magát vesztegettetni, s csupán az önérdek által volt vezetve. A gazdag és bőkezű munkás remekműve mindig jónak találtatott, bár mily gyarlón volt készítve, holott a szorgalmas de szegény mesterlegényé semmi elismerésben nem részesült. Az áruk megvizsgálásánál sem jártak el lelkiismeretesebben, ha gazdag ajándékokat kaptak, szemet hunytak minden csalás előtt, s a legroszabbat is jónak nyilvánították. Még arra is találtak módot, hogy a testület jövedelmének egy részét saját hasznukra fordítsák. Így hát a czéhek hiányai jóval túlhaladták már az előnyöket s egyenesen gátolták a szabad munka fejlődését.

Mégis a selyem, s főkép az arany és ezüst kelmék készítésében nagy haladás történt Olasz- és Franciaországban; az elsőben a posztó is már kitűnő volt. Igen finom gyolcsot tudtak előállítani, különösen Hollandiában. A velencei tükrök és üvegek Európaszerte

híresek voltak. Németországban a bőrt dolgozták ki remekül.

A középkorban a beviteli adó nem létezett. Az árucikkek ezer veszély közt, de vám nélkül juthattak egy országból a másikba, ép oly szabadon, vagy helyesebben szólva, nem kevesebb szabadsággal, mint a belföldi cikkek. Mert a hűbérrendszerben az adót a birtok jövedelmének tekintették, s ezen szempontból azt az idegenektől, kik birtokukban nem álltak, nem követelhatték. De a tizenhatodik században a társadalom szelleme már egészen megváltozott. Az adót kormányzási eszköznek kezdték tekinteni, így aztán megkezdődött az idegen áruk megadóztatása. Innen a védrendszer eszméjéig csak egy lépés kell, s csakugyan ekkor keletkezett a vámrendszer.

Még kitűnt a XVI. század a butorok, ékszeresek, szőnyegek, illatok és szattyán készítésében.

Legnagyobb lendületet azonban a kereskedelem kapott, különösen tengeren. Portu-

gallia, Spanyolország, Hollandia, Anglia vetekedve osztozkodtak India és Amerika gazdagságain. És ennek előre nem sejthető következése lön. Különösen midőn Pizarro Peru kincseivel gazdagította meg hazáját, az egész nemzetgazdászati viszonyok fel lettek forgatva Európaszerte. Az arany és eziüst értéke egyszerre tetemesen leszállott. Az eziüst különösen ötször kevesebbet ért, mint az előbbeni században és ennek természetes következése lön az adó felemelése és a nyomor növekedése. Azonban Spanyoloszágot kivéve a többi országokban a munka nem akadt meg; sőt inkább kiterjedt és így a hátrány sem volt annyira észrevehető.

De ha fényes, megczáfolhatlan bizonyíték volna szükséges azon igazság elismerésére. *hogy a nemzetek jólétét kizárólag egyedül csak a munka hozza létre*, az mindenesetre Spanyolország példája lehetne.

1500-tól 1702-ig ötvennégy milliard frankot nyert ezen ország minden munka és fáradság nélkül, s annak nemesak hogy semmi

nyoma nem maradt, de a legkárosabb követke-
zése lett, a nemzetben munkaellenes féltlenségi
hajlamokat fejlesztve ki. Pénzen szerezhetvén
meg mindent, magok nem igyekeztek. Idegen
árucikkek özönlötték el az országot, a nemzeti
tevékenység a sok arany alatt mintegy el lett
fojtva, s az ország utoljára is a legnagyobb
tudatlanság és nyomorba süllyedt. Így változ-
tatta át az álgazdagság ezen ország erélyes
és tehetségdús lakóit ingyenélő koldusokká,
mert a valódi gazdagságot és jólétet, a ha-
ladást csakis egyedül a *munka* szerzi meg.

MÁSODIK FEJEZET.

A munkásság a XVII. században.

A XVII. században épen olyan volt a munkás testületek szervezete, mint a XVI-dikban. Sőt a szakadás mind nagyobb lett az inasok, munkások és mesterek közt. Mindig bajosabb és bajosabb, különösen pedig költéségesebb lett a mesterjogot elnyerni. Némely czéheknél ezeknek száma szigoruan meg is volt határozva, s a felavatandóknak várniok kellett, míg a helyek üresedésbe mentek.

A kormányok, melyek Európaszerte mind absolutistikusabbakká váltak, most már mind beavatkoztak többé-kevésbé a testületek magándolgaiba is. Azok szabták ki az esküdtek választási módját, mesterek gyülekezeteit, a remekmű mivoltát, a mesterek felavatását, sőt gyakran még a mes-

teri ezimet is a királyok adományozták, önkényesen, drága pénzen adván el e kiváltságokat. Ez által jövedelmi forrást szereztek magoknak, de épen nem segítettek a helyzeten. A társadalom végre legelemibb jogától a munka és kenyérkeresési jogaitól lett megfosztva. Azoknak, kik testületekhez nem tartoztak, nem is volt már többé módjuk dolgozni. Így vélték a tudatlanokat legjobban kizárhatni és csak is a tehetségek szabad fejlődését akadályoztatták meg. A szűk korlátokat szabó és az ipart mozdulatlanságra kényszerítő szabályzatok mind szaporodtak, mindennemű versenyezés lehetetlenné volt téve, a viszálykodások, perek nőttön-nőttek, s utoljára még a társulatok is végkép eladósodtak. Ily lebilincselte állapotban volt a munka, majdnem ismét halálra ítélve, midőn a kormányok átlátván végre a veszélyt, annak felszabadiítására kezdtek törekedni.

Ennyi sok kiváltságokkal szemben, azonban csakis másnemű kiváltságokkal lehetett küzdeni, miután azoknak általános eltörlése

még nem jutott senkinek eszébe. A királyok tehát királyi gyárat kezdtek felállítani, melyek többé sem társulatok, sem mesterek, sem esküdtektől nem függtek és közvetlen a kormány védnöksége alatt állottak. Különösen Franciaországban, Colbert buzgalma folytán jöttek létre nagy számmal, ezen új szervezetű, és a nagyobb ipar hajnalát jelölő szabadabb kézműházak. Ilyen volt például a Gobelins-eké, mely már 1662-ben óriási műhelylyé nőtte ki magát, hol festők, szobrászok, vésnökök, aranyművesek, műasztalosok, szőnyegszövők, kárpitosok egymással vetélkedve hoztak létre szebbnél szebb remekműveket az udvarok és kastélyok díszítésére. Mindnyájan, művészek és művesek, együtt éltek a legnagyobb egyetértésben, egymást vetélkedve buzdították, tanították, nem kimélték sem a munkát, sem az anyagot, s azért kerültek ki innen azon remek művészi tárgyak, csillárok, ágas gyertyatartók, szőnyegek, kárpitok, finomul kidolgozott arany és ezüst tárgyak, faragások, ébenfa butorok, melyeket

egész Európa bámulattal fogadott. Az ipar és művészet ily szoros szövetkezése finomította az izlést. Különben a festők és szobrászok nem csak hogy folytonos érintkezésben voltak a művesekkel, de még nyilvános előadásokat is tartottak számokra és így őket magokhoz emelték. A mindennapi élethez tartozó legjelentéktelenebb tárgy is művészettel lett kidolgozva.

Volt azonban ez új rendszernek is rendkívüli hátránya, a kiadott parancsszó soha sem helyettesítheti egy nemzet szabad tevékenységét. A mesterségesen alakult gyárak nem verhettek mindig gyökeret az országban; melegházi növényekhez hasonlítottak, melyeket nagy költséggel lehet csak fentartani, és melyek elvesznek, mihelyt magokra hagyatnak. Sok ily természetellenesen létrejött gyár egy darabig fenállott ugyan, a számtalan kiváltságok és kedvezmények segítségével, de a legkisebb rázkódásra összeomlottak, a nemzet erejét, tőkét és gazdagságát emésztve fel hiába.

Továbbá ezen királyi gyárak is részletes, gonddal kidolgozott, merev szabályzatokkal voltak ellátva, melyek meghatározni kísértették azt, mi a világon épen legváltékonyabb: az ipart és annak ezer szeszélyeit. Bármily szakértően voltak is eleinte kigondolva, nem foglalhatták magokban a készítmód ezer árnyalatait, nem sejtették előre a tökéletesítéseket. Már pedig azokat csak száz meg száz felszóllalás és kérelem után módosították. És így nem volt oly fényes eredményök, mint a milyet várni lehetett volna, noha a munkafelosztási elv behozatala nagy lépés volt a haladásban. Ezen gyárakban ugyanis a munkások kis serget képeztek, mindeniknek ki volt szalva a maga rendes foglalkozása, nem készítette többé itt egy ember a tárgyaknak minden egyes részzeit, elejétől végig; mindig ugyanazt csinálta és így sokkal jobban is dolgozhatott.

E gyárak egész külön kis osztályt kezdtek alkotni a társadalomban, az igazgatók vagy gyártulajdonosokét, kik semmi testület-

hez nem tartoztak s közvetlen a kormánytól függtek, mely nekik kiváltságokat és mindenemii segílyt engedélyezett.

Igy az ipar, mely a munkástestületek mind szűkebbé vált korlátaí között majd meg volt már fojtva, némikép mégis felszabadult és megszületett a nagyobb ipar, mely egyedül a czéhek kebeléből soha nem fejlődhetett volna.

A kereskedelem is rendkívül nagy kiterjedést nyert ekkor. Az előbbeni századokban a szárazföldi kereskedés hasonlíthatlanul a legfontosabb volt, és a számtalan vásárok által volt elősegítve. Columbus Kristóf és Vasco de Gama ezt egészen felforgatták. A XVII. század elején alakulnak az angolok és hollandok indiai kereskedelmi társulatai, melyek a többi nemzetek bámulatát és irigységét költötték fel. A hollandi különösen oly virágzó volt, hogy 1606-ban már 75% adhatott részvényeseinek. Franciaország is igyekezett e példát követni. Colbert ugyanazt akarta tenni a kereskedelemért, mit az iparért tett. Kivált-

ságok, engedményezések, nagy tőkék árán akart virágzó kereskedelmi társulatokat teremteni. De itt nem ért célra, mind megbuktak, mert Franciaországban hiányzott még az erős szövetkezési szellem, a kitartás, a vállalkozás szenvedélye, mely a nagyobb kereskedelemhez okvetlen szükséges. Különben is a gyarmati monopólium, épen úgy mint minden kizáró rendszer, magában véve rossz, káros, és csak épen kivételes körülmények hozzájárulásával volt képes néha a multban fényes eredményeket felmutatni.

Nem csak a tengeri kereskedelem, de a szárazföldi is nagy kiterjedést nyert a XVII. században. Az ország belsejében levő válaszfalak, áthatlan sorompók, melyek az ó-korban a szabad kereskedelmet mindenütt akadályoztatták, elűntek, vagyis, helyesebben szólva, tovább vándoroltak, másutt állították fel, az országok határain, a belipar állítólagos védelmére, az idegen államok versenyzési törekvései ellen. A közép-korban egységes szervezett országok nem léteztek, így vámrendszer.

sem volt. Csakis községek és munkás testületek állottak fen, ezek szabtak törvényt. Nemesak minden kebelökön kívül létrejött gyártmányokat, de az idegen, testületükhöz nem tartozó munkásokat is kitiltották körükből. Mikor a királyságok megerősödtek, e válaszfalak tovább huzódtak. A tilalom és kizárás most már nem létezett többé város és város, de csupán állam és állam között. A kör kitágult, ez mindenesetre egy lépés volt a szabadság felé.

Különben a szigorú vámrendszerek talán szükségesek is voltak akkor a nagyobb ipar keletkezéséhez, épen úgy, mint a hogy a czéhek a szabad munkának használtak a középkorban, melynek bölcsőjét védték meg, miglen aztán börtönévé nem alakultak át.

Szellemi tekintetben, ha Európa a XVI. században az olasz befolyásnak volt alávetve, a XVII-ben a francziáké lett túlnyomó. Minden nemzet mesterének vallotta a finom, nemes izlés, a szép iránti érdek s külső tökély valóításában. És valóban e században ez volt

Franciaország főeszméje. A sok háborgások és forradalmak elzúgása után, melyek azelőtt annyira megrázkódtatták e nemzetet, elérte volt a politikai, vallási, irodalmi egységet, s pihenni látszott, magát mindezen sokféle fegyelemnek alávetette. Nem kutatta többé a magasztos igazságokat, egyidőre félbenhagyta a meg nem oldott fontos kérdések megoldását, s csupán a szép eszmeképét igyekezett elérni. Innen remek szerzői, kik a nyelvet annyira kiművelték, mintegy méltóvá tették arra, hogy egykor az emberiség legmagasztosabb eszméinek, legfenköltebb fogalmainak kifejezést adjon. Különben egy oly zsarnok király alatt, ki az államot saját személyével tévesztette össze, nem is lehetett sok választás. Azonban, mind ennek daczára találkozunk e remek írók közt is önálló jellemekkel, kik szabadon követték lángeszöket. Descartes például, ki csak azt tartván igaznak, mit értelmével és józan eszével annak látott, oly nagy forradalmat idézett elő a bölcsészetben, és ki nem annyira feltalálásai mint módszere által

volt nagy. Corneille, kinek hősei kissé emberfeletti erényeikkel a legmagasztosabb érzéseket költötték fel a nézőkben. Molière, ki az emberi jellemet a legbehatóbban ismerte, az embereket minden gyarlóságuk daczára szerette, s őket a nevetés által igyekezett javítani, jobbakká, boldogabbakká tenni. La Fontaine, ki ezen mesterkéltn korban oly jól felfogta a természet szépségét és nagyságát, s annak eredetiségével és egyszerűségével birt. De mindezen írókban XIV. Lajos nem gyönyörködött.

A festészetben Olaszországé volt még az elsőség. Habár már a hanyatlás korszakához érünk, ebben még kivételt képeztek Guido Reni, Domenico, Salvator Rosa és mások. Franciaországban Lesueur, Philippe de Champagne, Claude Lorrain, Poussin alkottak iskolát. A flamandoknál Rubens, Van Dyck, a két Teniers, Rembrandt megannyi fényes nevek. Spanyolhonban Murillo, Velasquez, a hollandoknál Ruysdael érdemelnek említést.

De a XVII. század különösen a réz-

metszés fénykora volt. Tökéletes rajz, nagyszerű felfogás, értelmes kivitel, a festő eszméjének hiv visszatiükrözése és még a színek sejdítettése is jellemzik ezen korbelt műveket.

Az építészet mindinkább hanyatlott. A díszítések gazdagsága, s a részletek túlságos kidolgozása volt divatban, de azért a magán építészet még virágzott.

A politikai absolutismus, mely Angliát kivéve, a XVII. században egész Európában fénykorát élte, a vallási háborúk és végnélküli viták, melyek a kutató szellemet ismét a dogmák szűk korlátai közé szorították, a tudomány fejlődésére károsan hatottak. A tudományt elfojtani többé azoban már nem lehetett és Galilei, Harvey, Newton annak halhatatlan apostolai lettek.

Németországban Leibnitz, Hollandiában Spinoza folytatták Descartes kutatásait, s ugyanegy pontból indulván ki, csak az emberi gondolat világosságát fogadván el vezetőül, s a tökéletes szellemi szabadságot hirdetve, egészen ellenkező eredményre jutottak,

az alapbölcselem tapogatózásait jelezve, mely a még kezdetleges tudományok segítségével próbált a vak hit, vagyis az ösztön uralmából, az értelem és józan ész uralmába átmenni. A bölcsek Locke a tapasztalati lélektan megalapítása által alkotott korszakot. Milton, Shaftesbury, Mandeville, Toland a gondolat szabadságát hirdették s azoknak megelőzői, kik egyedüli meggyőződési eszközüil az emberi értelmet és az igazság világos kimutatását használják, azaz az öntudatig, a tudományig igyekeznek emelkedni, s az ösztönt túlszárnyalva, az emberiség nyílt pályáján haladnak.

HARMADIK FEJEZET.

A munkásság a XVIII. században.

A XVIII. századhoz értünk, és evvel együtt új korszak nyílik meg az emberiség számára. A népek ébredésének, öntudatra jutásának és szabadságának hajnala hasad, s az új jog evangéliumát hirdeti. A XVIII. század az eszmék százada, ez alakította át és hozta létre mostani társadalmunkat, s a mi nagyot fog valaha jelen korszakunk felmutathatni, annak kiinduló pontja az előbbeni században keresendő. Azaz hogy azon igazságok összege, melyeket a legnagyobb elmék, a lángeszek gyűjtöttek össze századokon és századokon át, minden szellemi törekvés, mely az emberi értelem emelésére történt, e korban érvényesített, és Franciaország halhatatlan dicsősége, hogy e magasztos küzdelemben a

vezérszerepet vitte, s a győzelmet vérével szentesítette.

Ha csakis arra szorítkozunk, mi tárgyunkra vonatkozik, a munka felszabadulása, kétségkívül, a világtörténelem egyik legfontosabb eseménye a művelődés és haladás szempontjából.

Hogy ezt csakugyan ki lehetett végre vinni, azon lángeszű írónak köszönhető, kik a XVIII. században minden igazságtalanság, minden kiváltság ellen kérlelhetlen harczot indítottak, s nem azt keresték, hogy mire tanít a szokás és hagyomány, de mit parancsol az értelem, az igazság és az örök törvények szerinti jog.

E lángeszű írók közt nevezzük meg legelőbb Montesquieu-t ki, „persa leveleiben“, e fényes és mély satirában, minden visszaélést, minden jogsértést oly találóan ostorozott; nagy korszakot alkotó munkájában pedig a népruralom jogosultságát fejtegette, s az egész emberiségnek hirdette azon új eszméket, melyek-

nek egy részét Angliában már alkalmaztak, de csakis önmagok számára.

Továbbá Voltaire, a XVIII. század valóságos lelke és képviselője, ki ép oly nagy költő, mint történész, színműíró, bölcsész és gunyíró volt, a hitszabadság lelkes apostola, s az orthodoxia legnagyobb ellensége. Egyedül lángesze ellenállhatlan hatalmával vívta ki, hogy utána megszüntek az embereket vallási meggyőződésök miatt tüzzel-vassal pusztítani, s a lelkiismeret szabadsága egész Európában jogszerűséget nyert, s némikép a művelt népek megismertető jele lett. Soha író annyi eszmével nem gazdagította korát, s a társadalomra oly nagy befolyást nem gyakorolt; az 1789-ki forradalom első, dicsőséges felében Voltaire ragyogó szelleme volt az irányadó.

Rousseau, ki halhatatlan művei által annyira megrázta a lelkeket, életének és iratainak számos ellentétéleivel, a forradalom másik felét képviseli. Nagy író, ki az irodalmat üldözte; vallásos mystikus lélek, a vallások

- kérlelhetlen ellensége; a legkitünőbb ujitókkal meghasonlott réformator; az emberiség javáért küzdő embergyülölő; remek ékesenszóllása és szenvedélye által képes volt az elméket a végletekig ragadni, s a jelen iránti megvetéssel egy eszményi jövő iránti rajongást ébreszteni.

Diderot, azon általános nagy szellem, ki lelke melegségével minden kérdést oly érdekessé tudott tenni, D'Alembert, ki oly buzgón hitt az emberiség folytonos haladásában és maga is azt annyira előmozdította, kezdtek meg, a többi encyclopedistákkal együtt, egyfelől a bölcsészet és tudomány szövetkezését, másfelől pedig az ipar és tudomány szorosabb összeköttetését.

Az emberiség szeretetétől lángoló lelki Beccaria „dei delitti et delle pene“ nevű gyönyörű munkájában a büntetéseknek a gonosztettekhez való arányosságát és a törvények előtti egyenlőséget hirdette.

Lessing, Németország Diderot-ja, az orthodoxia elleni tudományos támadásai és a

nevelésről irt nagybecsü munkájával foglalt helyet az uj eszmékért küzdő bölcészek dicső seregében.

A minden felett kétkedő Hume a bölcészetet hozta be a történelemírásban, míg a lelkes Pestalozzi, a népnevelés bajnoka, azt tudományos alapra kezdte fektetni, és Európaszerte általánossá tette.

Uj tudomány is keletkezett ekkor, mely a művelődésnek késő gyümölcse, és melyet az ó-kor nem is sejtett. A munka, s az általa teremtett gazdagság meg ezeknek kieserélése, ép oly régi dolgok, mint maga az emberiség létezése, de a nemzetgazdászati tudomány keletkezése előtt, e tények egész öntudatlanul mentek végbe, a nélkül hogy fogalmat birtak volna azoknak fontosságáról. Nem képzelték, hogy a tudomány, az emberi akarat és előrelátás, főkép pedig a szabadság mily áldásteljes és döntő befolyást gyakorolhat azokra. A XVIII. század dicsősége, hogy ekkor foglalkoztak legelőször behatóan ezen kérdésekkel.

Már a skót Law, ki XIV. Lajos alatt oly nagy szerepet játszott, élénk és mély értelmével, némikép ösztönszerűleg sejtette, mily fontos egy országban a hitel, és mily kiszámíthatlan segínyt nyújthat az iparnak. Ő kezdte kiaknázni azon gazdag bányát, mely a jelenkori tevékenység egyik leghatalmasabb rugója. Nemesak ügyes pénzkezelő, de gondolkozó is volt, ki a nagyobb kereskedelem fő törvényeiről helyes sejtelmekkel birt. Tévedése abból állott, hogy a pénzről, mint a gazdagság becserélésére szolgáló eszköztől, magának téves fogalmakat alkotott. A hitel, melylyel visszaélt, kezei között megsemmisült, és bekövetkezett az 1721-ki nagyszerű bukás.

Ez az első nagyon is felfogható nemzetgazdászati leczke volt. E tévedést szem előtt tartva, alakult a század közepe felé, ugyancsak Franciaországban, Quesnay nemzetgazdászati iskolája, mely kizárólag a földművelést pártolta és csakis a földet és annak jövedelmét ismerte el valódi gazdagságának. Ezen tévedés azonban, habár mellékutakon,

a szabadság nagy elvének hirdetésére vezette ezen iskola követőit. Smith Adám, a nagy skót nemzetgazda, sem a pénznek, sem a földnek, de inkább az emberi munkának tulajdonított legnagyobb fontosságot, s a tudományt végre valódi alapjára helyezte. Ő is a szabadság buzgó apostola volt. Ezen szabadságot, a kiváltságok és monopoliümök eltörlésének szükségességét elvben már majd mindenki elkerülhetlennek ismerte el, még a legfényesebb szalonokban is komoly kérdésekkel kezdtek tüzetesen foglalkozni, és Morellet, például, Geoffrinné-nél kezdett vita következtében írta meg a festett vásznak kitiltása igazságtalanságáról szóló remek röpiratát.

Az eszmék mindinkább tisztultak, s közelgett az idő, a mikor az elméletet a gyakorlat, a gondolatot a tényeknek kellett követniök.

Csakugyan, míg szellemileg és elvekben már annyira előhaladott a XVIII. század, tetteleg az intézmények még egész közép-koriak

maradtak volt. Ha léteztek is itt-ott egyes nagyobb műhelyek, hol nem csupán egy mester dolgozott egyedül két inas és néhány munkás segítségével, ha voltak például üveg-huták, porcellángyárok, vasöntödék, hol sok dolgot alkalmaztak és már némi tevékenységet fejtettek ki, hiányzott azokban a rend, a czélszerű munkafelosztás, a tudomány, mi a jelenlegi ipar nagyszerűségét teszi. Az onnan kikerült gyártmányok felértek a miénkkel, midőn fényüzési czikkról, művészi tárgyról volt szó, de a mindennapi élet szükségéinek szánt és a nagy közönség számára készített árúk még egész durvák, kezdetlegesek voltak. Az ipar csak tapogatózott, le nem rázhatta bilincseit, fuldoklott a sok külszerűség, lekötés, ezer szabályzat alatt, mely a csalásnak még sem vehette elejét.

A czéhek tovább versenyeztek és mind kisszerűbbek és kizáróbbak lettek. A kormány kénytelen volt néha egynéhányat egygyé olvasztani, hogy végnélküli pereiknek véget vessen. A királyi gyárok terjedelmes törvény-

könyvekkel voltak ellátva, melyek a legkisebb részletet is meghatározták, úgy, hogy a legszerényebb gyárosnak valóságos törvénytudósnak kellett volna lennie, hogy azt a száz meg száz szabályt mind eszében tartsa, és azoknak tömkelegéből kiokoskodhassék. A csalást akarták ezáltal meggátolni és csak a szabadságot, a feltalálást, a javítás és haladás lehetőségét zárták ki.

Ekkor támadt fel Franciaországban egy ember, ki az iparra nézve, a szabadság és egyenlőség nagy elvét az elméletből a gyakorlatba igyekezett átvenni. Ez Turgot volt. 1774-ben lett XVI. Lajos minisztere. „Előrelátom, mondja a királyhoz intézett levelében, miszerint talán egyes-egyedül fog kelleni küzdenem a megszámlálhatlan sokaságu visszaélések ellen, és azok ellen, kiket e visszaélések gazdagítanak. Egyedül fog kelleni küzdenem az előítéletek ellen, melyeket oly hatalmas fegyver gyanánt használnak azok, kiknek a zavar előnyös. Talán még a nép is, melyért magam feláldozom, és melyet

oly könnyü félrevezetni, gyűlölni fog azon rendszabályok és változtatásokért, melyeket védelmére hoztam.“

1776-ban Turgot csakugyan eltörülte a czéheket, kiváltságokat és szabadalmakat, ugyanakkor, mikor a robotnak véget vetett.

„Az Isten, mondja indokolási iratában, az embereknek szükségeket adván, s a munkasegélyét elkerülhetlenné tevén, ezen munkához való jogot minden ember elidegeníthetlen tulajdonának nyilvánította, és ezen tulajdon minden öntudatos élő lény legelső, legszentebb, legelévülhetlenebb joga“.

Azonban nem elég a jót akarni, hogy az azonnal létesüljön. Turgot nem vihette keresztül nemes szándékát, az idő még nem volt arra megérve. Érdekes ellenfelei dühös tiltakozásait olvasni, például a Sequier-ét, mely elavult okoskodások roskadozó halmaza, s jó képzetet ad az akkor még fenálló előítéletekről.

Végre két összeférhetlen rendszer durva

összeegyeztetésében állapotok meg. A régi intézmények küzdeni kezdtek a felébredt értelem és egyenlőségi vágy nyilvánulása ellen. A munkás osztály némi aggodalmat gerjesztett. Enyhíteni igyekeztek sorsán, de a bajt esirájában nem orvosolták. Zálogházakat állítottak s a munkát tovább is kiváltságnak tekintették.

Azonban az ipar már-már fel kezdett mégis szabadulni, a művészet darab időre háttérbe szorul. A XVII. század nagyszerű modora eltűnik, az izlés kisszerűbb lesz, a valódi komoly szépséget a kellem és csín helyettesíti. Minden kerekded alakot vesz fel, a rococo izles túlnyomó. Az iparon van most a sor. A tudományal egyesülvén, meghódítja a világot. Lavoisier, Priestley, Schiele megalkották a vegytant és ez által számszorozták az ember hatalmát az anyag felett. Watt feltalálta a gőzgépet, Montgolfier a lég-hajót, a villany erejét is használni kezdték, a természettan, a mechanica, új láthatárokat

nyitottak meg az emberi elmének és az egész világegyetem rendjét felforgatták. Uj intézmények kellettek, annyi változás után, uj élet számára : ekkor ütött ki Franciaországban a nagy forradalom.

NEGYEDIK RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

A munka felszabadulása.

Az 1789-ki forradalom legnagyobb dicsősége, hogy megmagyarázhatatlan, ha annak nem keressük legtávolabbra elágazó tényezőit, nem csak egy nemzet, de az egész világ összes lángelméinek szakadatlan törekvéseiben: a jó és igaz felé. Mindazok, kik az emberiség szellemi gazdagságát csak egy parányi is nagyobbitották, közreműködtek azon nagyszerű mozgalom bekövetkezésére, mely az egyetemes történelem legfontosabb eseménye és jelenkori társadalmaink kiinduló pontja.

Csakugyan két dolog különbözteti meg ezen forradalmat minden más eseménytől, melyet a történelem megörökített: Elveinek és

mozgalmának általánossága, s a testvériség, *solidaritás* első hatalmas nyivánulása. Addig az emberek legfeljebb egy-egy localis elnyomtatás, kisebb-nagyobb jogtiprás ellen ragadtak fegyvert, ősi törvényeik megszegése ellen tiltakoztak; a nagy forradalomkor azonban, maga a jog nevében, általánosan szálltak fel minden igazságtalanság, minden zsarnokság, minden visszaélés ellen, mely az emberi méltóságot megalázza. Nem a multa hivatkoztak, nem ősi kiváltságokat akartak fenntartani, de az igazságot keresték, azon jogok helyreállítását követelték, melyekkel a természet örök törvénye ruházta fel az embert, és melyeket ő, miután elvesztette, lassan-lassan fedez fel és századokon át kerget, elérendő ideáljaként.

Franciaországnaak jutott a dicsőség, hogy e nagyszerű világesemény színhelyévé váljon, s az általa hirdetett halhatatlan elveket legdrágább vérével szentesítse. Az általános ingyen való oktatás, egész a legmagasabb fokig, és a munka felszabadítása nem tartoz-

nak legjelentéktelenebb újításai közé. Ha valami, úgy e két elv szoros érvényesítése fogja egykor a világon az egész társadalmat megváltoztatni.

Midőn 1789-ben a kormány, roskadozni érezve maga körül a régi társadalmi gépezetet, de nem lévén többé elég erős arra, sem hogy fentartsa, semhogy megváltoztassa, kénytelen lőn az ország rendeit összehívni; a nemesség, a papság és polgárság, mely annyi kérdéssel ellenkezett egymással, a czéhek eltörlését egyhangulag szükségesnek vélte. Azért is azon halhatatlan augusztus negyedik éjjelén, midőn a kiváltságosak oly nemes honszeretettel mondtak le kiváltságaikról, a jobbágyság eltörlésével együtt, a czéhek és az ipart megbénító minden más kiváltságok megszüntetése is elhatározott. Ez azonban törvénynyé csak 1791-ben igtattatott, Turgot azon szavai idézésével, „hogy a munkához való jog az ember legszentebb, legtagadhatlanabb joga, legelvitázhatlanabb tulajdona.“

A szabadság tökéletes lőn. Mindenkinék

jogában állt bárminemű iparágban magát ki képezni és azt üzni, csak fel kellett jelentenie és bizonyos adót kellett a kormánynak fizetnie. Azoknak, kik mesterjoggal vagy szabadalmakkal voltak felruházva, az állam fizetett kárpótlást.

Igy hát végre minden ember, kivétel nélkül, a társadalom szolgálatjára szentelhette tehetségeit és tevékenységét, a nélkül hogy akadályokba ütközzék minden lépten. A hitel, mely addig nem is létezett, és mely nélkül az ipar csak teng, óriási mértékben növekedett. Végre a tudomány, mely mindent átváltoztat, a leghatalmasabb lendületet adta meg az emberi munkásságnak.

1791-ki márczius 2-án a munka hosszas, századokon át tartó odysseája véget ér, azaz új korszak nyílik meg számára, a szabadság dús, termékeny korszaka. Lerázta végre minden bilincseit, s ezekkel együtt az ó-világ elenyészett, hogy annak romjain az új keletkezzék. Minden még nincs elérve, számos reform szükségeltetik csak arra, hogy el ne

vessziünk, hisz az egész socialis kérdés, mely rémként fenyegeti a művelt világot, a munka és díjak rossz felosztásából ered, de már most is észre vehetjük, hogy csak ötven év alatt hasonlíthatlanul nagyobb haladás történt az iparban és egyáltalában az emberi munkáságban, feltalálásokban mint azelőtt öt hosszú század alatt.

Sőt, alig szabadult fel a munka Franciaországban, már néhány hónap múlva meg is mentette a nemzetet 1792-ben. E szabadság folytán keletkezett azonnal az a sok gyár és műhely, mely az ellenállást lehetségessé tette. Fegyverek teremtek, egy millió önkénytes lett, mintegy varázsütésre, ruházva, felszerelve, kikészítve, oly gyárak által, melyek csak pár hét óta álltak fen. A villany az egyik ország végétől a másikig röpitette a gondolatot! De mindennél ékesenszólóbban bizonyítanak a száraz számok. Franciaországban 1788-ban az ipar összes termékei alig haladták túl évenként a 900.000,000 frankot. Ma már a legutolsó statisztikai adatok sze-

rint tizenegy milliárdnál is többet képviselnek.

El van-e már érve mindaz, mit elérni lehet? Távolról sem. Egy társadalmi szerkezet sem dicsekedhetnék avval, semmiféle időben, hogy haladása határait elérte, mert az végzetlen, a mi polgárisodásunk pedig csak bölcsőjében van; de mikor a tudomány segítségével tisztábban látja a czélt, mely felé közelednie kell, biztosabb léptekkel indulhat meg és inkább remélheti, hogy elkerüli a rázkódásokat, melyek eddig mintegy végzetszerűen voltak a haladáshoz kötve. Ezért oly fontos ezen kérdéseket, melyek a nemzetek életének lényegét képezik, komoly tanulmány tárgyává tenni, hogy némikép az elmélet tudományosan világítsa meg a gyakorlatot, s a haladás ne csak erőszakkal jöjjön létre, mikor a meghaladott állapotnak már okvetlenül össze kell roskadnia.

MÁSODIK FEJEZET.

A munka szerepe a jövőben.

A ki az emberiség egyetemes történetét kissé behatólag tanulmányozza, előre meghatározott rögeszmék nélkül, át kell hogy lássa, miszerint a haladás, rázkódások, megállapodások, sőt ideiglenes visszaesések daczára, szakadatlanul folytatja utját, egész napjainkig. E haladás leghatalmasabb tényezője pedig a *munka* volt.

Mi viszi ugyanis előre a népeket? Az örök igazságok, a változhatlan törvények felfedezése, és ezen igazságok, vagyis a világgosságnak minél nagyobb mértékbeni szétterjesztése a nemzet minden rétegeiben. Ezt csakis a kutatások, a tanulás, a *munka* eszközölheti.

Továbbá: a szenvedések kevesbitése, a nyomor kiirtása (mely épen oly erkölestele-

nitő hatással bír az emberre, mint a túlságos gazdagság, vagy teljhatalom), ez is csak a munka, a szabad munka által érhető el, mely az országban minden jólét, minden gazdagság lényeges, vagyis épen *egyedüli* kútforrása. Hisz a tőke, mely oly nagy szerepet játszik a nemzetek életében, sem egyéb, mint meggyűjtött munka.

E munka, mely a régi időkben tökéletesen le volt nyügözve, lealázva és csak rab kezekre bízva, lassan-lassan felszabadult, mind általánosabb lett, és most átváltoztatja a világot. Mit következtethetünk ebből a jövődre nézve? Azt, hogy a munkának hova tovább, annál szabadabbnak és általánosabbnak kell lennie. Hogy a mely nemzet nagy akar lenni, vagy csupán fen akar maradni, annak fiaiból szenvedélyes munkásokat kell nevelnie, kik a munkát *tisztelni*, *szeretni* tudják, és az ingyenélést a legnagyobb gyalázatnak, a legnagyobb bűnnek tartásák a haza és társadalom iránt, a mint valóban az is.

Mi nekünk magyaroknak ez különösen

főfontosságu. Azért vagyunk oly kimondhatlan szegények, azért pusztulunk, vesziünk, mert a munkát se nem szeretjük, se nem tiszteljük eléggé, nem úgy, a hogy e tevékeny XIX. század azt megköveteli. Innen ered minden szerencsétlenségünk! Nem teremtünk gazdagságot, s mindnyájan pazarlunk. A gazdagok, kevés kivétellel, meglevő vagyonukat prédálják, még felhasználni sem tudják, mert belérték nincs elég bennök, nem tanultak eleget és így pénzüket életökkel együtt, gyermekek módjára, semmiségekre pazarolják, mi még nekik sem szerez élvezetet. A szegények nyomorognak, küzködnek, de a míg csak lehet, nem dolgoznak, azt szégyennek tartják, inkább a vak sorstól várnak csodát, s a látzatért magoktól mindent megtagadnak. Azok pedig, kik kénytelenek kenyeröket keresni, épen azért is dolgoznak csupán, hogy megszerezzék, minden szeretet, minden öröm, minden buzgalom nélkül, abban sincs sok haszon. A kivételek kevés számmal vannak. És így hogyan haladjon egy nemzet? A kötelesség-

érzet ijesztő módon hiányzik mindeniütt, s az erkölesség mind alább száll! Szellemileg pedig, munka nélkül, nemzeti cultura sem fejlődhetvén, szomszédunkat a németet utánozzuk, úgy, a hogy, főkép hibáiban, mint a hogy minden utánzással történik és ez megsemmisít, felold.

Az tehát, ki most hazáját valóban, őszintén szeretné, nem tekintvén se rangot, se állást, beállna munkásnak (XIX. századbeli munkásnak, ki tudja, hogy ez által honpolgári kötelességet végez, s azt lelkiismeretesen teljesíti), s erejéhez képest igyekeznék növesztetni a haza gazdagságát, példát adva a szorgalom és tevékenységben. S a mely anya jó honleány akarna lenni, fiait és leányait úgy nevelné, hogy valami ismeretágban tökéletesen ki legyenek művelve, s képesek legyenek kenyeröket keresni, azt pedig önérzetes büszkeséggel tudják tenni. E változó időkben senki sem tudhatja előre, mi sors vár reá, legalább így soha senki se lenne arra kényszerítve, hogy lelkét eladja. Különben is az le-

hetne némikép minden jól sikerült nevelés próbája, befejezése, hogy az ifjak pár évig dolgozzanak, kenyerüket keressék, vagy legalább a közügynek a hazának szenteljenek életökből néhány évet, az belértéket kölcsönözne nekik és ez által megtanulnák mindent az életben helyes arányban látni, mi nem kis mesterség, és a haza gazdagságát is nevelnék, mire oly kimondhatlan szükség van most. Alakítsanak munkaszere-tetet terjesztő társulatokat, országos ligát s tettel is adjanak példát!

Majd ha egyszer minden ember fog tehetsége szerint dolgozni, nemcsak azért, hogy éhen ne veszszen, de szeretettel, lelkiismeretes-sen, a közerkölcsiség is azonnal emelkedni fog. A legtöbb roszat a tétlenség, a kérlelhetlen unalom, a cél nélküli öntudatlan tengés hozza elő. A munkás ember, a ki valóban megérdemli e szép nevet a jelen korban, okvetlen belértékkal fog birni, s nem fog annyit áldozni a látszatra, továbbá emberi hivatását teljesítvén, derült kedélyü leend, az

egyensúlyt könnyebben megtarthatja, s nem fog beteges elérhetetlen vágyakkal küzködni. Jobban fogja teljesíteni kötelességét családja s hazája iránt.

Egy másik nagy előnye a munka általánosságának az is lehet talán, hogy mindenki hozzá járulva a társadalmi közgazdaság nagyításához, nem fog többé aztán kelleni egyeseknek 14 órát is dolgozniok naponta, csupán azért, hogy nagy bajjal megélhessenek. Az ideál az volna, hogy öt, legfeljebb hat órai munka mellett naponta, kiki minden nyomor nélkül tarthassa fen magát családjával együtt, s ideje többi részét szellemi fejlődésének szentelhesse.

Ez azonban mindaddig nem remélhető, míg az államok le nem mondanak az állandó hadseregekről, melyek a nemzeteket anyagiilag teszik tönkre, (annyi ifju erőt vonva el a hasznos munkásságtól) és melyeknek csakis akkor volt értelmök, midőn a hódító politika virágzott, mikor a népek a végnélküli kiterjeszkedésben keresték a hatalmat, és nem volt még

elismerve, hogy egy nemzetnek a másik által való meghódítása csak az ököljogon, az erőnek visszaélésén, azaz minden jog tagadásán alapul, és mind a két nép kárát okozza.

Nem csak a munka fog idővel tökéletesen felszabadulni, de a kereskedelem is. Politikai és más mellékérdekek többé-kevésbbé fogják késleltetni ezen általános felszabadulást, de minden esetre, a multból következő, ez is már csak idő kérdése, s a tudomány elkerülhetlennek hirdeti.

Azért is minden országnak egész erejéből azon kellene lennie, hogy különösen azon iparágakat fejlessze ki, melyeken földje, a helybeli körülmények, mintegy magoktól utalnak. Ha ezer áldozattal és tőkék segítségével oly iparágakat igyekeznek meghonosítani, mire már ugyszólván a talaj sem alkalmas, sok erő fog kárba menni, és az ország és egyesek is nagy károkat vallanak, midőn elkövetkezik az általános felszabadulás órája, azaz, midőn a vámszervezet megszünteti az ugynevezett iparmegvédelmezését.

A mint a népeknek összesen csak egy piaczuk lenne: a világ, és egy termelő helyük: a föld; a termények lassan-lassan úgy fogának önkényt feloszlani, a mint legkönnyebben és legkitünőbb minőségben hozathatnának elő. Mert minél kedvezőbbek a körülmények, annál jobb minőségű és annál több terményt lehet természetesen előállítani, ugyanannyi tőke és ugyanannyi munkával. Így az emberiség egy parányt se vesztegetne el összes erőiből, a közgazdagság és jólét színvonalát tetemesen emelkednék, bebizonyítva, hogy az emberiség törvénye nem a harc és háború, de az összhang és testvérség. A jogszéri érdekek nem ellenkezők, mind összeegyeztethetők. Egyiknek valódi haszna nem lehet a másik kára. Igazság, haladás, anyagi-szellemi-erkölcsi gyarapodás messze szétágazó és áldástszoró hatalommal vannak felruházva. Egyik ország emelése a többit is magával ragadja, süllyedése a többit is magával rántja. Mindnyájan, emberek és népek, ugyanegy hangszer húrjai vagyunk, s együttösen hangzunk.

Ha minden népnek jól értelmezett érdeke kívánja, hogy különösen nemzeti iparára fordítsanak legnagyobb gondot, s azt fejlesszék gőzerővel, mi magyaroknak, mivel túlnyomólag földművelő ország vagyunk, főképp azon iparágakat kellene elősegíteniük, melyek a földművelésnél nélkülözhetlenek. Mert századunkban magasabb fokra emelt földművelést ipar nélkül nem is képzelhetni; ez ép oly nélkülözhetlen, mint a tudomány; most már pedig el van ismerve, hogy nem létezik iparág, melyhez annyi tudomány legyen szükséges, mint épen a földművelés. Majd minden tudomány alkalmazható erre, még az újabb kimutatások szerint az élettan is, s épen ez teszi felsőbbségét.

Csak akkor fogunk Európával kellően versenyezhetni, ha valóban tanult gazdáink lesznek, és virágzó iparunk elősegíti földművelésünket. Ez az elérendő cél. Akkor aztán mindegy, ha többi terményeinket külföldről kapjuk is. Sem hogy rossz minőségű árucikkeket hozzunk elő nagy áldozatok árán, ter-

meljünk mind csak olyat, mit a külföld aztán szívesen vesz tőlünk. Az idegen kereskedők nem adják árucikkeiket ingyen, ha meg akarjuk venni, helyébe saját terményeinket kell kiküldeni, vagy az idegen országokban eladott terményeink árát, és így ez csak mindenki előnyére szolgáló kicserélés.

Századunk a társasulás századja. Az elszigeteltek, épen úgy az emberek, mint a népek, el fognak veszni. A szabad szövetkezés, hol mindenki megtartja teljes függetlenségét, azonosságát, eredetiségét és szabad akaratát, szóval az én-jét, teljes épségében csak még százszorosán hatványozva, ez napjainkban a leghatalmasabb emeltyü.

A munkafelosztás is, ugyszólván, ezen elvnek egyik alkalmazása és mindnyájan áldhatjuk következményeit. Ha egyszer valóban annyira megyünk, hogy kevesebb munkával senki sem fogja többé nélkülözni az élet szükségleteit és mindenki, természetéhez képest, szabadon ki fogja fejleszthetni anyagi, szellemi és erkölcsi tehetségeit, azt részben a

munkafelosztásnak és a gépek behozatalának is fogjuk köszönhetni. A gépek, kellően alkalmazva, százszorozhatják az emberi hatalmat, s ha eleinte, behozatalukkor, felforgatást is idéznek elő a munkások életében, mint majd minden változás, idővel mindenesetre emelik a közgazdagságot és közjólétet. Csak túlságba nem kell mégis menni azokkal. Némely nemzetgazdászok szerint már is léteznek Angliában és Franciaország éjszaki részén oly gyárak, melyek a kellő határt átlépték és túlságos nagyságuk által veszélyesekké váltak.

A magántakarekosság és a pénz félretevés, mi az ország tőkéjének gyarapodását hozza elő, is egyik nagy rugója a munkás-ság kifejtésének és a nemzet emelésének. Ehez azonban, fájdalom, sokkal kevésbbé értünk, mint az adósság szaporításához. Nem csupán a mi hibánk, a történet fatalitása gyakran igen súlyosan nehezedett reánk, de most már annál nagyobb buzgalommal kellene az elmulasztottakat helyrehozni, és erő-

teljes nemzeti nevelés által, valódi munkásokat teremteni. Kitünő tehetségekkel, természetes észszel dúsan meg van áldva hazánk, épen úgy, mint a hogy földje tetemes, ki nem aknázott kincsesel bir, de nincs talán ország Európában, hol annyi anyagi és szellemi gazdagság veszne kárba! *Munkásokat nevelni*, ez fő feladatunk, olyanokat, kik az elvállalt munkára tökéletesen képesek legyenek, azt lelkiismeretesen szenvedélylyel végezzék a társadalom bárminő rétegeiben; mert a természetes ész, bármily fényes legyen is, soha sem pótolhatja a tudományt és szorgalmat, és csak az dolgozhatik *szeretettel*, ki *jól* képes dolgozni. A munka megtanít bennünket a bel-érték tiszteletére s magunknak is belbecset ad. Látjuk a dolgos országok példájából, hogy a valódi munkás többnyire jó férj és apa, s mint ilyen takarékos is igyekszik lenni.

Tevékenységet kifejtő országok már vannak, s ezek kétségkívül a haladás útjára tértek, de azért jelenkori polgárisodásunk még csak bölcsőjében van, a legműveltebbeknek

elismert államokban is. Vannak ezekben ugyanis egyesek, kik szellemileg és erkölcsileg a legmagasabb fokot elérték, s az emberiség dizérére válnak. De a világosság ott se hatott át, még távolról sem, a nemzet összes rétegein. Találni lehet a társadalomban a műveltség minden fokán levő embereket, az összes tehetségeit összhangban kifejlesztett lénytől fogva, a valóságos vademberig. Azaz hogy ily társadalomban élő vadember még sokkal alantabb áll a valódi vadembernél, mert ebben legalább az ösztön hatalmas és természetszerinti s amaz még azt is elvesztette. De hát csodálkozhatunk-e a miatt? Ötven év óta szabadult fel a munka; ötven év óta kezdték felfogni, hogy a világosság nemcsak a nemzetek felső osztályainak szükséges. És mi ötven év az emberiség történetében?

A népek, midőn a barbárságból kiérnek, nem jutnak azonnal a teljes polgárisodásba. A műveltség előbb csak részletes. A felsőbb osztályok kezdenek előbb művelődni; lassan-lassan megszelidülvén, elvesztik elnyomó zsar-

noki jellegüket. Mind fogékonyabbak kezdvén lenni a szellemi élvezetek iránt, kénytelenek elismerni minden nagy tehetség és kiváló szellemek testvériségét. Ez megingatja bennök a hatalmuk jogosultságában hitet. Ha azalatt az alsóbb osztályok feljebb emelkedtek s tényleg egy színvonalon állnak az elsőkel, nincs oly erő, mely az előítéleteket tovább is fentarthassa. Csak hogy minden osztály, nem értve, nem sejtve valódi érdekét, akadályozni kívánja az utánna következőket, a világosság felé való emelkedésében. Pedig ha egyáltalán elérhető a boldogság e földön, ugy a társadalomra, mint az egyesekre nézve, az csak akkor lesz, midőn e társadalom az igazságon és nem az igazságtalanságon fog alapulni. Ha csak egy ember lesz elnyomva, öntudatosan vagy öntudatlanul, de mindenki fog azért szenvedni, a solidaritás és öszhang azon gyönyörű törvényénél fogva, mely emberiségünk örök törvénye. A democratia feladata, nem hogy az egyeseket lerántsa a durva tömeg színvonalára, de hogy az összes emberiséget

felemelje a legelsők magaslatára. A kik ezt késleltetni kívánják, saját boldogságuk ellen törnek, s utoljára is el lesznek sodorva. Ki állhat ellen a tenger hatalmas árjának, vagy a napfény mindent áttörő sugarainak!

A mi korszakunk feláldozott átmeneti korszak. Küzdeniünk és szenvedniünk kell, hogy unokáink egykor nálunk erényesebbek s boldogabbak legyenek. De az, ki tántoríthatlanul bizik az emberi faj folytonos tökéletesíthetőségében, ki bizik a haladásban és képes saját boldogságát mások boldogításában keresni, annak sorsa már most is irigylendő; a legsanyarubb élet gyönyörűséggé válik arra nézve, ki azon boldogító öntudatra törekszik, hogy pályája végén, ha csak egy mákszemnyit is, de hozzájárult a haladás előmozdításához. E haladásban való hit legyen, a különben ideál nélküli XIX. század, legszentebb vallása. Sem a tudomány, sem a gondolkodás le nem rombolhatja, mert a valón alapszik, s emberiségünk egyik örök törvénye!

Vége.

(DE BAILLAGÉ GÉZA)

TARTALOM.

Előszó	I
Bevezetés	1

ELSŐ RÉSZ: Ó-KOR.

Első fejezet. A munkásság az egyiptombelieknél	5
Második fejezet. A munkásság a görögöknél	14
Harmadik fejezet. A munkásság a rómaiaknál	21
Negyedik fejezet. A keresztyénség befolyása a munkásságra	29

MÁSODIK RÉSZ. KÖZÉPKOR.

Első fejezet. A munkásság a barbarok berontásától a X-ik századig	36
Második fejezet. A munkásság a X-ik századtól a XIV-ig	44
Harmadik fejezet. A munkásság a XIV. és XV. században	55

HARMADIK RÉSZ. UJ-KOR.

Első fejezet. A munkásság a XVI. században	66
Második fejezet. A munkásság a XVII. században	77
Harmadik fejezet. A munkásság a XVIII. században	89

NEGYEDIK RÉSZ.

Első fejezet. A munka felszabadulása	101
Második fejezet. A munka szerepe a jövőben	107

